

*tålamod
tydlighet
och struktur*

*konfirmandarbete bland ungdomar
som behöver mer*

tålamod, tydlighet och struktur

konfirmandarbete bland ungdomar som behöver mer

*tålamod
tydlighet
och struktur*

*konfirmandarbete bland ungdomar
som behöver mer*

Annika Broman, Birgitta Mattsson, Carina Öjermo

VERBUM

Första upplagan, andra tryckningen

© 2004 Författarna och Verbum Förlag

Redaktör: Carina Öjermo

Omslag och formgivning: Åsa Ulfvebrand

Tryck: Elanders Sverige AB, Mölnlycke 2008

ISBN 978-91-526-2992-5

Verbum Förlag AB | Box 22543 | 104 22 Stockholm

tfn 08-743 65 00 | info@verbum.se | www.verbum.se

Verbum Förlag AB ger ut böcker, musik och tidskrifter under namnen
Verbum, Cordia, Trots Allt och Pilgrim.

INNEHÅLL

Inledning	6
Neuropsykiatriska funktionshinder	10
ADHD/DAMP	16
Aspergers syndrom	21
Tourettes syndrom	25
Dyslexi	30
Bemötande på konfirmandens villkor	36
Frågor om liv och teologi	52
Förutsättningar för delaktighet	56
Konkreta tillämpningar	74
Referenser med litteraturlista och webbadresser	90

INLEDNING

Nödvändigt för några. Bra för alla. Inte skadligt för någon.

Att göra konfirmandarbetet tillgängligt för alla ungdomar som vill konfirmeras är viktigt, och inte särskilt svårt. Att anpassa innehåll och metod för ungdomar, som på grund av ett funktionshinder eller av andra skäl behöver mer, innebär inte ett konfirmandarbete som skiljer sig särskilt mycket från annat. En medvetenhet om att det i de allra flesta grupper finns någon eller några ungdomar som behöver lite längre tid på sig, som har svårt att koncentrera sig och som har svårt med att läsa och skriva, som helt enkelt ”behöver mer”, betonar bara vissa pedagogiska och strukturella grundförutsättningar i konfirmandarbetet.

Tålmod, tydlighet och struktur är tre nyckelord som, när de får styra planering och genomförande, kan vara positivt för alla konfirmander och också för ledargruppen.

Att vara omgiven av ledare och kompisar som visar tålmod när man missuppfattar eller har svårt med ett moment är något som alla tycker om. Och vem uppskattar inte en tydlig instruktion som man får såväl i tal som i skrift eller bild. En tydlig struktur kring vem, var och hur något skall ske ger en fast ram att fylla med ett varierat innehåll.

Tydlighet innebär för en del ungdomar *övertydlig*. Där det för andra konfirmander inte spelar så stor roll om en sak görs på det ena eller det andra sättet kan det vara avgörande för några att det görs precis på ett visst sätt. Därför betonar boken ibland sådant som kan uppfattas som självklarheter.

För att ge konkretion till det som boken tar upp finns exempelberättelser och citat. Säkert finns där mycket igenkänning för läsaren. Även om exemplet beskriver någon med en uttalad neuropsykiatrisk diagnos kan man känna igen drag som också återfinns hos konfirmander som inte har något funktionshinder.

Boken har ett tydligt pedagogiskt fokus. Den vill aktualisera och betona vissa viktiga perspektiv när det gäller förhållningssätt och förutsättningar i mötet med ungdomar med olika neuropsykiatriska funktionshinder, ungdomar som upplevs som ”allmänt stökiga” och andra ungdomar som behöver mer. Olika diagnoser och diskussioner kring symptom och orsaker är inte den här bokens huvudsyfte. För ett bra bemötande är det dock viktigt att konfirmandarbetslaget har vissa baskunskaper kring de olika funktionshindren, kännetecken och konsekvenser. Därför inleds boken med korta beskrivningar av några av de dolda funktionshinder som finns inom det neuropsykiatriska området.

Generell kunskap om de olika funktionshindren och problemen måste kompletteras med specifik kunskap om varje individ. Då kan konfirmandtiden bli en möjlighet till *livstydning på dopets grund som kristen tro erbjuder* för alla (Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete).

Avsnittet om förhållningssätt, ”Bemötande på konfirmandens villkor”, tar sin utgångspunkt i riktlinjerna. Vad är ett bra bemötande av individ och grupp? Hur kan vi i ledargrupp och församling skapa en samsyn och ett gemensamt sätt att tala och handla? Vad kan vi göra för att minimera de problem som följer av koncentrationsproblem och perceptionsstörningar? Hur balanserar vi grupp- och individperspe-

ktiv i bemötandet? Hur blir vi tillräckligt tydliga och strukturerade för att varje konfirmand skall få de bästa förutsättningar att komma till sin rätt under konfirmandtiden?

Konfirmandarbete bland ungdomar som behöver mer väcker en mängd teologiska frågor. Vilka teologiska motiv för konfirmationen blir viktiga i mötet med konfirmander med koncentrationsproblem, perceptionsstörningar och läs- och skrivsvårigheter? Hur hanterar vi kyrkans metaforer och abstraktioner i mötet med konfirmander som kräver maximal konkretion? Vilket utrymme ger vi människor som är i behov av särskilt stöd i församling och gudstjänstliv? Frågor att reflektera vidare över aktualiseras i avsnittet ”Frågor om liv och teologi”.

Avsnittet ”Förutsättningar för delaktighet” lyfter fram strukturella grundfrågor som är viktiga i allt konfirmandarbete. Frågor om konfirmandarbetslag, gruppstorlek, former och möjlighet till god planering av konfirmandarbetet är helt avgörande för om konfirmandtiden alls skall fungera för en del av ungdomar vi möter. Det är nödvändigt för dem och bra för alla.

Hela boken har konfirmandarbetet i fokus och hämtar sina exempel därifrån även om de förhållningssätt och grundförutsättningar som lyfts fram är mer generella än så. I avsnittet ”Konkreta tillämpningar” lyfts några särskilda moment och viktiga delar i konfirmandarbetet fram. Där läggs perspektiven tålmod, tydlighet och struktur på teman som ”Gudstjänst och andakt”, ”Konfirmation”, ”Läger och fritid” samt ”Metoder i konfirmandarbetet”.

Avslutningsvis finns en litteraturlista samt en lista över organisationer och webbadresser för den som vill fördjupa sina kunskaper.

Boken *Tålamod, tydlighet och struktur – konfirmandarbete bland ungdomar som behöver mer* har vuxit fram inom ramen för Svenska kyrkans projekt ”Konfirmandarbete för unga med särskilda behov” och i samarbete med Sensus studieförbund.

Texterna är huvudsakligen skrivna av Birgitta Mattsson, Annika Broman och Carina Öjermo.

Bokens innehåll har också inspirerats av en fortbildning för konfirmandledare som genomfördes under hösten 2003 och våren 2004. Medverkande och deltagare i den fortbildningen har bidragit med erfarenheter och kunskaper om de olika funktionshindren och om konfirmandarbete.

Särskilt tack till medarbetare och resurspersoner vid Ågrenska i Göteborg, till Eva Cangård, specialpedagog på Karolinaskolan i Höör och till Ulrika Ganiadis, konfirmandkonsulent i Uppsala stift.

Carina Öjermo
redaktör

NEUROPSYKIATRISKA FUNKTIONSHINDER

Välkommen till Holland

Av Emily Pearl Kingsley

*Jag blir ofta ombedd att beskriva
erfarenheten av att leva och uppfostra
ett barn med handikapp.*

*I ett försök att hjälpa människor som
inte delat denna erfarenhet, att förstå det,
att föreställa sig hur det skulle kännas,
så är det så här ...*

*När man ska ha barn, är det som att
planera en sagolik semesterresa till Italien.
Du köper en massa resehandböcker
och gör upp underbara planer.
Colosseum, Michelangelo, Lutande
tornet i Pisa, gondolerna i Venedig.
Du lär dig konversera på italienska.
Allt är mycket spännande.*

*Efter månader av spänd och otålig förväntan
kommer så slutligen dagen D.
Du packar dina väskor och reser iväg.
Åtskilliga timmar senare landar planet.
Flygvärdinnan kommer och säger:
"Välkommen till Holland!"*

*"HOLLAND!", halvropar du.
"Vad menar du med Holland?
Jag har beställt en resa till Italien!
Jag ska vara i ITALIEN!"*

*Hela mitt liv har jag drömt om att
resa till Italien!”*

*Men det har blivit en förväxling i flygrutten.
De har landat i Holland
och där måste du stanna.*

*En viktig sak att komma ihåg är att
de har inte tagit dig till en hemsk, vidrig,
oanständig plats, full av farsot, svält och sjukdom.
Nej, det är bara en annorlunda plats.*

*Så du måste gå ut och köpa nya resehandböcker.
Och du måste lära dig ett helt nytt språk.
Och du möter en helt ny grupp av människor
som du aldrig mött tidigare.*

*Det är som sagt en annorlunda plats.
Det är långsammare takt här än i Italien,
mindre glamoröst.
Men efter att ha varit här ett tag
och du hämtat andan och sett dig omkring
så börjar du lägga märke till
att Holland har väderkvarnar.
Holland har tulpaner och
Holland har till och med Rembrandt.*

*Men alla du känner är upptagna med
att resa till och från Italien,
och de skryter om hur underbar deras
tid i Italien har varit.*

*Och då och då säger du kanske till dig själv:
”Ja, det var dit jag skulle, det var
vad jag hade planerat.”
Men om du ödslar ditt liv med att*

*sörja över det faktum att du inte kom
till Italien, så blir du aldrig fri
att uppskatta och njuta av det riktigt
speciella, verkligt underbara med
Holland.*

Översättning: Monica Johansson-Juncti,
Björnsbyn, Luleå.

NEUROPSYKIATRISKA FUNKTIONSHINDER

Vad är Neuropsykiatriska funktionshinder?

Bland de neuropsykiatriska funktionshindren brukar man räkna in ADHD/DAMP, Tourettes syndrom, Aspergers syndrom och olika former av autism.

Personer med neuropsykiatriska funktionshinder har ofta svårt att:

- koncentrera sig och behålla uppmärksamheten vid det de håller på med.
- uppfatta instruktioner.
- hålla sig till överenskomna regler.
- komma ihåg saker.
- styra sina impulser.
- fungera i stora grupper.
- ställas inför valsituationer.
- socialt samspel.

Det kan också finnas:

- avvikelser i tal och språk.
- lättare motoriska brister.
- tvångshandlingar, tics eller tvångstankar.

Det är dock viktigt att minnas att varje individ har sin speciella symptombild.

Symptombilden kan ändras över tid. I puberteten minskar symptomen hos en del. Många har kvar sina symptom även i vuxen ålder, men väljer kanske yrken och miljöer som kompenserar svårigheterna.

Neuropsykiatriska funktionshinder förekommer i alla kulturer och samhällsklasser. Orsaken till funktionshindret är inte fullständigt kända, men all forskning tyder på att biologiska faktorer är avgörande. Olika riskfaktorer under graviditet och förlossning kan

också spela roll. Det finns ofta ärftliga faktorer.

Problemen kan inte hänföras till uppväxtvillkor eller miljö. Man kan dock notera att problematiken kan bli mer eller mindre handikappande beroende av miljö, sammanhang och vilken beredskap till stödinsatser som finns runt personen.

Personer med neuropsykiatriska funktionshinder blir ofta missförstådda av omgivningen och uppfattas som trotsiga, stökiga och ovilliga till samarbete.

Om omgivningen bemöter dessa personer med tjat, skäll och höga krav blir problemen allt större. Självkänslan bryts ner och personen blir frustrerad över att bli missförstådd och över sina ständiga misslyckanden.

Om omgivningen däremot, t.ex. i den pedagogiska situationen, tar vissa hänsyn så behöver inte symptomen bli till några oöverstigliga hinder vare sig för individen eller för dem som finns runt omkring. Tålamod, en flexibel hållning med beredskap till speciella lösningar som inte exkluderar, som är diskret och som låter personen lyckas verkar bekräftande och höjer självkänslan. Tydlighet, ett budskap i taget, kortfattade instruktioner och symboler istället för ord gör det möjligt att förstå och lyckas. Struktur, regelbundenhet, framförhållning och tydliga gränser ger möjlighet till förberedelse och koncentration utan oro för former och omgivning.

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR:

Neuropsykiatriska diagnoser

på NeuroNätet, www.welcome.to/neuronatet

*Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar hos barn
och ungdomar – en översikt (kompendium),*

Peder Rasmussen.

ADHD/DAMP

Vi skulle få Markus som konfirmand. Många hade varnat oss: "Han är så stökig, kan inte sitta still en sekund!" Hur skulle det gå?

När vi mötte Markus visade det sig att det var en kille som både kunde beskriva sina problem och ge förslag på lösningar. Så här sa Markus: "Det är jättekonstigt! Om jag håller i en penna så går den av, och suddgummin de blir bara smulor som flyger runt i rummet, och stolar går inte att sitta på de bara välter." När Markus såg vårt avlånga konfirmandrum med bord och stolar i ena änden och en stor soffa i den andra, pekade han på den och sa: "Där kan jag ligga!" Så fick det bli. När vi arbetade med praktiska övningar var Markus med som alla andra, men vid "sitta-stilla-och-prata"-tillfällena låg han i soffan och deltog därifrån.

Den här ovanliga lösningen på ett ganska vanligt problem visade sig vara ett lyckokast för hela gruppen. Markus slapp irriterade kompisar och ledare och kunde hänga med i allt som hände och vi fick en meningsfull tid tillsammans där alla fick plats.

Vad är ADHD/DAMP

ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) är ett neuropsykiatrisk funktionshinder som innebär att personen har svårigheter med koncentration och uppmärksamhet, med att kontrollera sina impulser och är hyperaktiv. Det finns också personer som har problem med uppmärksamheten men som tvärtom har en mycket låg aktivitetsnivå. Man kan då tala om ADD (Attention Deficit Disorder).

DAMP (Deficit in Attention, Motor control and Perception) nämns ofta tillsammans med ADHD. DAMP

innebär uppmärksamhetsproblem men också brister i motorik och perception. En person med DAMP kan vara klumpig och ha svårt med balansen, men också ha problem med finmotoriken, t.ex. att knäppa och knyta. Perceptionsproblemen, d.v.s. svårigheter att tolka sinnesintryck till meningsfull information, innebär bland annat att allt som en person med DAMP gör, kräver lika mycket koncentration, färdigheterna kan inte automatiseras.

Studier har visat att ca 6-7 % av de barn som börjar skolan har någon form av DAMP. Cirka 3% har ADHD/DAMP i en omfattning som kräver särskilda insatser. (Gillberg & Rasmussen i den så kallade Göteborgsstudien 1982.)

Många ungdomar med den ena av de två diagnoserna uppfyller också kriterier för den andra. Många med ADHD/DAMP har också läs- och skrivsvårigheter.

Minst hälften av alla barn med ADHD har fortsatta uppmärksamhetsproblem i vuxen ålder, medan däremot överaktiviteten och impulsiviteten ofta avtar.

ADHD/DAMP orsakas oftast av ärftliga faktorer, men också påfrestningar under graviditet och förlossning kan påverka utvecklingen av ADHD/DAMP.

Kännetecken

Symptom och problem varierar från person till person.

Huvudsymptomen består i:

1. Uppmärksamhetsproblem

- Svårt att förstå instruktioner.
- Svårt att komma igång med uppgifter.
- Tröttnar fort.
- Avslutar inte vad man påbörjat.
- Verkar splittrad och distra.
- Glömmer och tappar bort saker.

- Svårt att fokusera på det viktiga och sortera bort oväsentligheter.

2. Impulsivitet och överaktivitet

- Reagerar snabbt och utan reflektion och eftertanke.
- Söker omedelbar behovstillfredsställelse.
- Svårt att arbeta målinriktat.
- Svårt att tåla motgångar och hinder.
- Reagerar ofta på ett överdrivet emotionellt sätt.
- Svårt hitta lagom aktivitetsnivå – det blir antingen för mycket eller för litet.
- Motivation avgörande.

Det som beskrivs som problem kan förstås också i många sammanhang vara en tillgång: Impulsivitet som leder till spontan handling istället för analys och reflektion som kanske innebär att tillfället går en ur händerna. Emotionella reaktioner handlar ju inte bara om ilska och aggressivitet, utan lika ofta om kärlek och omsorg. Listan av positiva effekter av symptomen kan göras lång. Omgivningen, t.ex. ett gott pedagogiskt förhållningssätt, påverkar också konsekvenserna av symptomen.

Konsekvenser

Barn och ungdomar med ADHD/DAMP har ofta svårt att få och behålla kamrater. De har svårt att uppfatta och tolka sociala koder och agerar därför på ett annorlunda och i kompisarnas ögon ”fel” sätt. I lekar och spel med speciella regler blir det problem eftersom många av de här ungdomarna har svårt att följa och förstå reglerna.

Det är lätt att hamna i en negativ spiral – de får inte vara med på grund av brister i den sociala kompe-

tensen vilket medför att de inte får träna på umgänge med andra.

Det är viktigt att de här ungdomarna ges möjlighet till positiva erfarenheter av socialt samspel.

Ungdomar med ADHD/DAMP hamnar ofta i bråk. En oavsiktlig knuff från en kamrat upplevs som en provokation, reaktionen blir häftig och smockan viner genom luften. Av omgivningen upplevs reaktionen omotiverad och personen får skäll och bestraffning trots att hans bild är att det var den andre som började.

Ingen vill misslyckas. Särskilt känsligt är det under tonåren. Ständiga misslyckanden sänker självkänslan och det ligger nära till hands att göra allt man kan för att dölja det som man kan dåligt eller gör långsamt. Detta tar förstås mycket energi som skulle kunna läggas på annat. I dialog med tonåringen är det möjligt att hitta individuella lösningar och hjälpmedel som kan lätta bördan, höja självkänslan och stärka motivationen.

När man som pedagog låter några ungdomars särskilda koncentrationssvårigheter få konsekvenser i bemötande och metodik är det ofta positivt också för de andra.

Tydliga och enkla instruktioner i arbete och lek. En bekant struktur som skapar arbetsro och fokus på sak istället för form. Varierad metodik som tar hänsyn till bristande uthållighet. Den extra ansträngningen att hitta en anknytning som ger motivation i uppgiften. Alltihop bidrar till ett förhållningssätt som upplevs positivt av de flesta ungdomar.

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR:

Om de bara kunde skärpa sig, Lisbeth Iglum,
Studentlitteratur 1999.

Riksförbundet Attentions faktablad ADHD
och DAMP. www.attention-riks.nu

Föredrag av Johanna Björk,
Ågrenska, Göteborg.

ASPERGERS SYNDROM

Håkan kom till oss som konfirmand. Håkan hade framför allt två speciella intressen – kyrkklockor och alla världens nationaldagar. Vi fann snart att det bästa sättet att kommunicera med Håkan och finna ett upplägg som gjorde konfirmandtiden meningsfull för honom var att besöka kringliggande kyrkors klocktorn. Många av kyrkklockorna hade inskriptioner med bibelord. Utifrån de bibelorden kunde vi tala om livet och Gud tillsammans med Håkan. När vårt år tillsammans var över kunde vi också konstatera att vi firat en mängd nationaldagar och på det sättet fått tillfälle att tala om världen, relationer, ondska etc. Vi fick uppehålla oss mycket vid Håkans specialintressen för så fort vi avvek från detta försvann hans engagemang totalt. Det blev ett annorlunda konfirmandupplägg, men inte alls fel, varken för Håkan eller för oss.

Vad är Aspergers syndrom

Aspergers syndrom är ett funktionshinder som ingår i det autistiska spektrumet.

Om man föreställer sig en skala med autism och stora problem i ena änden och DAMP och mer lindriga problem i andra änden så befinner sig Aspergers syndrom någonstans däremellan, men närmare DAMP.

Typiskt för Aspergers syndrom är svårigheter i socialt samspel, speciella och begränsade intressen, språk- och kommunikationsproblem samt motorisk klumpighet.

Hans Asperger, en österrikisk läkare beskrev 1944 en grupp pojkar med sociala anpassningsproblem, kommunikationssvårigheter och speciella särintressen. En engelsk barnpsykiater, Lorna Wing, aktualiserade

1981 Hans Aspergers beskrivningar och jämförde dem med egen forskning i London. Hon gav symptomen benämningen "Aspergers syndrom".

Ungdomar med Aspergers syndrom är vanligtvis normalbegåvade eller har en högre begåvning än det normala.

Undersökningar har visat att ungefär 4 promille av grundskoleeleverna har Aspergers syndrom. Det är fler pojkar än flickor som får diagnosen. Undersökningar från 1990-talet beskriver syndromet som fyra gånger vanligare hos pojkar än hos flickor, medan senare undersökningar visar på förhållandet 1,5 pojkar/1 flicka. Dock är det avsevärt många fler pojkar som söker utredning och diagnostiseras Aspergers syndrom.

Orsakerna till Aspergers syndrom är inte helt kända men följande faktorer spelar in:

- Ärftlighet – 50% eller fler har nära släktingar med autism.
- Funktionsstörningar i hjärnan under fostertiden.
- Kromosomavvikelser.
- Sjukdomar och skador vid födseln.

Det finns inga undersökningar som pekar på att Aspergers syndrom kan orsakas av sociala eller psykologiska faktorer.

Kännetecken

1. Svårigheter med socialt samspel

- Svårt att uppfatta sociala koder.
- Likgiltighet inför och oförmåga att anpassa sig till andra.
- Passivitet.
- Överaktivitet och distanslöshet.

2. Särintressen och tvångsmässiga beteenden

- Specialintressen som utesluter andra intressen.
- Utantillkunnaskaper utan djupare förståelse.
- Egna tvångsmässiga rutiner.
- Krav på vissa rutiner från omgivningen.
- Tics kan förekomma.

3. Språkproblem

- Sedan eller tidig talutveckling.
- ”Vuxet” och ytligt sett kvalificerat tal.
- Entonig röstmelodi.
- Bristande ordförståelse.
- Svårt att förstå det underförstådda, ironi etc.
- Svårt att se och förstå sammanhang.
- Tafatt kroppsspråk.
- Bristande integrering mellan tal, ansiktsuttryck och gester.
- Avvikande blick.

4. Motorisk klumpighet

Symptombilden varierar från person till person och också över tid.

Konsekvenser

Det annorlunda sociala beteendet kan medföra problem i kamratrelationerna. Funktionshindret medför framför allt stora problem i sociala situationer, men leder också till svårigheter att klara av vardagens, studietidens och arbetslivets krav.

För många med Aspergers syndrom är problemen som störst i tonåren. Många ungdomar med Aspergers syndrom är medvetna om sitt annorlundaskap och detta kan leda till depression.

Ungdomar med Aspergers syndrom är på samma sätt som t.ex. ungdomar med DAMP/ADHD beroende av en väl strukturerad situation. En liten grupp, en lokal utan distraherande intryck, ett upplägg med möjlighet till paus från det sociala och visuellt stöd i informationer är exempel på pedagogiska strategier som underlättar.

I den pedagogiska situationen kan man ta vara på det som personen är bra på. Kanske kan särintresset få bli en integrerad del av det som man arbetar med.

Att ta reda på vad som är personens svårigheter för att undvika onödiga konflikter är också ett sätt att göra det möjligt för personen att lyckas.

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR:

Ågrenska stiftelsen.

Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar hos barn och ungdomar – en översikt, (kompendium),
Peder Rasmussen.

TOURETTES SYNDROM

Det skall bli luciafirande i högstadieskolans aula. Skolkören står beredd i korridoren utanför. Några lärare har tagit på sig uppgiften att skapa stillhet och tystnad inför Lucias intåg. Så skönt med en stunds tystnad ... Då sätter han igång, pojken på tredje raden. Ljudliga smackningar. Omöjliga att hålla tillbaka. Värre och värre blir det i takt med att allas blickar vänds mot honom. De ”stilla och tysta” sekunderna blir evighetslånga för pojken. Med skammens rodnad på kinderna och tårarna brännande bakom ögonlocken lägger han ännu ett misslyckande till raden av dem som hans funktionshinder försatt honom i.

Vad är Tourettes syndrom

Tourettes syndrom innebär olika former av tics – ofrivilliga rörelser, ljud eller ord.

Ofta finns också andra problem hos den som har Tourettes syndrom, t.ex. hyperaktivitet och koncentrationssvårigheter. Dessa symptom uppmärksammas ofta först. Det är också vanligt att olika former av tvångssyndrom förekommer hos ungdomar med Tourettes syndrom.

Benämningen ”Tourettes syndrom” kommer från den franske läkaren, Gilles de la Tourette, som i slutet av 1800-talet studerade ett antal patienter med gemensamma symptom av ofrivilliga rörelser och ord, upprepningar av ord och upprepningar av andras rörelser.

Tourettes syndrom drabbar 4-5 promille av barn i skolåldern och är tre gånger vanligare hos pojkar än hos flickor.

Ungdomar med Tourettes syndrom är normalbegåvade och problemen är huvudsakligen av social karaktär.

Orsakerna till Tourettes syndrom är inte klarlagda. Många undersökningar pekar mot att det handlar om störningar i hjärnans funktion, särskilt av de delar som styr rörelser och impulser. Tourettes syndrom betraktas som ärftligt betingat.

Kännetecknen

Tics

Ticsen som utgör Tourettes syndrom är inte inlärd, utan spontana.

Ticsen kan vara motoriska eller vokala. De varierar från person till person och kan se olika ut under olika perioder. Man kan ha enkla tics, dvs. ett enskilt ljud, ord eller rörelse i taget, eller komplexa tics som består av sammansatta ljud, fraser eller serier av rörelser.

Motoriska tics (enkla) – t.ex. blinkningar, grimaser, en släng med huvudet.

Motoriska tics (komplexa) – t.ex. hopp, beröring.

Vokala tics (enkla) – t.ex. hostningar, harklingar, smackanden.

Vokala tics (komplexa) – t.ex. uttryck, svordomar, könsord.

Motoriska tics debuterar ofta i 5-10 årsåldern, medan de vokala ticsen ofta kommer något senare. För att få diagnosen Tourettes syndrom skall ticsen ha debuterat före 18 års ålder.

Ticsen minskar ofta under tonåren, en del blir helt symptomfria, en del får minskade symptom medan en del har fortsatta symptom också efter 20-årsåldern.

Ticsen föregås ofta av förningar. De kan vara kroppsliga förkänningar såsom spänningar eller kittlingar eller psykiska förkänningar såsom en känsla av att man "måste göra detta" för att må bättre sedan.

Ticsen är omöjliga att stå emot i längden, men de flesta kan undertrycka sina tics under en kortare period för att "ticsa av sig" vid ett tillfälle där det stör mindre. Många med Tourettes syndrom lär sig också sätt att kamouflera sina tics med någon rörelse eller ord som väcker mindre uppmärksamhet.

Ticsen kan påverkas av aktivitet och omgivning, men olika individer påverkas olika. För vissa kan ticsen minska t.ex. när man koncentrerar sig på något och under fysiska aktiviteter medan de kan öka vid trötthet, undersysselsättning och oro.

Tics kan man ha utan att ha Tourettes syndrom.

Tvångssyndrom

Tvångssyndrom är vanligt förekommande hos ungdomar med Tourettes syndrom.

Tvångssyndrom handlar om tvångsmässiga ord, tankar eller handlingar.

Tvångstankar är återkommande tankar som tränger sig på, som väcker obehag och som hindrar personen i de dagliga uppgifterna. Ungdomar och vuxna med tvångssyndrom är ofta medvetna om att deras reaktioner är överdrivna och orimliga.

Vanliga tvångstankar kan vara rädsla för smitta, aggressiva eller sexuella teman, tankar om att skada sig själv eller andra, behov av symmetri etc.

Vanliga tvångshandlingar kan vara tvättvång, upprepningar, beröringstvång, räknervång, behov av att lägga saker i en viss ordning etc.

Tvångsbeteenden kan också finnas hos barn och ungdomar i normala situationer (inte gå på streck, lägga saker i en viss ordning innan man somnar etc.),

men i den friska situationen har personen roligt av sitt beteende och inte, som när det gäller sjukligt tvång, oro och ångest.

Konsekvenser

Flera av de konsekvenser som beskrivits under ADHD/DAMP kan man se också hos ungdomar med Tourettes syndrom. Det gäller framför allt konsekvenserna av koncentrationsproblemen. När det gäller konsekvenserna av ticsen så beror dessa på vilka tics personen har och i vilken omfattning. Ett enkelt vokalt tics kanske inte alls uppmärksammas av omgivningen. Det kan också döljas på olika sätt. Ett mer komplext vokalt tics som innebär att personen måste säga och upprepa t.ex. könsord, eller större kroppsliga rörelser kan förstås leda till att omgivningen reagerar negativt och kanske också till mobbning.

En förståelse hos omgivningen underlättar situationer där redan ticset i sig är ett problem.

Många med Tourettes syndrom kan tränga undan sina tics en period, men mår bättre om de kan få utlopp för dem. Genom att då och då ge korta pauser eller legitima skäl att gå iväg ett tag kan man ge personen den möjligheten.

Om man har ett mycket ljudligt tics kan stillhet och tystnad vara ett bekymmer. Det kan hanteras genom att undvika väntan i tysthet, genom att man visar på när och hur man kan smyga ut om man behöver. Det kan också underlätta om man får veta hur länge t.ex. en andakt kommer att vara.

Att ge varje moment i den pedagogiska situationen god tid och inte stressa kan ge personer med Tourettes syndrom möjlighet att utföra sin tvångsmässiga handling av att röra vid vissa saker, göra moment i

en särskild ordning etc. utan att det innebär att man kommer efter de andra.

I den pedagogiska situationen gäller det att vara kreativ och idérik för att undvika att symptomen blir till större hinder än de behöver vara.

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR:

Nyhetsbrev 115 och 193 från Ågrenska stiftelsen.

Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar hos barn och ungdomar – en översikt, (kompendium), Peder Rasmussen.

Tourette syndrom, Nilsson K & Pelling, H (1999), *Symtom, samsjuklighet och behandling* (Online).

DYSLEXI

Om man inte kan det som andra kan, kan man i alla fall låtsas ...

När man har dyslexi blir man jättebra på nödlögnen och man lär sig göra det bästa av det man inte kan. Jag gör mig rolig. Allt för att inte göra bort mig.

En gång när vi skulle redovisa i skolan hade jag gjort en overhead där det stod "pankomat" istället för "bankomat". Stor munterhet utbröt. Och som vanligt fixade jag det genom att skämta: "Det vet väl alla att jag alltid är pank så det måste ju heta 'pankomat.'" (Hepp!) Egentligen var det ju det där dumma ordet som ställde till det, och situationen var egentligen inte alls kul.

Vad är Dyslexi

Ordet dyslexi är grekiska och betyder svårighet med ord. Synonymt med termen dyslexi används uttrycket specifika läs- och skrivsvårigheter. Specifika för att skilja dyslexi från de läs- och skrivsvårigheter som orsakas av förståndshandikapp eller hörsel- och synskador.

Huvudproblemet när det gäller Dyslexi är bristande förmåga att avkoda ord vid läsning.

Hos den som har dyslexi går läsningen inte automatiskt utan kräver mycket koncentration och kraft. Den som har dyslexi har svårt att förstå sambandet mellan ljud och bokstäver, svårt att förstå hur ordet är uppbyggt av enskilda språkljud, svårt att uppfatta ordningsföljden av språkljuden i ett ord, svårt att förstå sambandet mellan det talade ordet och ordet när det står i skrift. Men den som har dyslexi har inte svårt att förstå själva ordet.

Dyslexi är det vanligast förekommande funktionshindret i hela västvärlden.

4-8 % av de barn som börjar skolan har allvarlig dyslexi, många fler har lindriga läs- och skrivproblem.

Dyslexi är 3-4 gånger vanligare hos pojkar än hos flickor.

Dyslexi förekommer i alla slags hemmiljöer med olika sociala, ekonomiska och kulturella förhållanden.

Svårigheterna kan förekomma på alla begåvningsnivåer. Detta kan exemplifieras med att Albert Einstein, Winston Churchill, Siif Ruud och P-C Jersild har haft eller har läs- och skrivsvårigheter.

Dyslexi har neurologisk bakgrund. Hos personer med dyslexi finns annorlunda förbindelser mellan olika delar av hjärnan. Detta påverkar förmågan att avkoda ord.

Dyslexi beror ofta av ärftliga faktorer. Hur stor genomslagskraft de ärftliga anlagen får påverkas dock av olika miljöfaktorer. Alla som bär arvsanlag för dyslexi utvecklar inte funktionshindret.

Det finns inget samband mellan dyslexi och olika typer av synstörningar.

Barn och ungdomar med ADHD/DAMP har ibland också dyslexiproblem. Det är dessa barns koncentrationsproblem som påverkar deras förmåga att läsa och skriva.

Kännetecken

Man kan tala om dyslexi när flera olika kännetecken uppträder tillsammans och regelbundet.

1. Kännetecknande för dyslexi är ofta att man:

- läser långsamt.
- stannar upp och läser om.

- utelämnar eller läser fel på småord.
- kastar om bokstäver.
- spegelvänder bokstäver.
- utelämnar ändelser.
- vänder på hela ord (t.ex. som – mos).
- läser fort och gissar.

2. Personer med dyslexi har ofta svårt att:

- uttrycka sig i skrift, även om de har god muntlig förmåga.
- förstå vad de läser, även om de förstår när de hör texten läsas av någon annan.
- få in nya ord och begrepp.
- lära sig lösryckta, abstrakta saker.
- göra flera saker samtidigt, t.ex. tänka ut en historia, skriva snyggt, stava rätt, lyssna på läraren, se på tavlan, anteckna.

3. Personer med dyslexi har ofta lätt att:

- minnas det de hört berättas.
- minnas det de sett på film eller bild.
- fantisera och komma med idéer.
- vara påhittiga och kreativa.
- skapa med olika kreativa metoder.
- uppfatta kroppsspråk och andra signaler.

Dessa kännetecken förekommer inte i samma omfattning hos alla personer med dyslexi utan de individuella skillnaderna är stora.

Konsekvenser

Ofta får en person med dyslexi höra att han är lat, måste koncentrera sig, försöka en gång till etc.

Ungdomar med dyslexi behöver andra pedagogiska

metoder och strategier än de traditionella för att komma till sin rätt i lärandesituationerna. Ofta är ett sådant pedagogiskt arbete (t.ex. bild, berättelser, samtal) bra för alla ungdomar i gruppen. Ibland kan den som har dyslexi behöva individuella lösningar. Om detta är en naturlig del i det pedagogiska arbetet behöver det inte bli utpekande.

På samma sätt som den som har problem med synen kompenserar detta med bra ljus och glasögon så behöver den som har läs- och skrivproblem kompensera sitt funktionshinder.

Den som har dyslexi hittar ofta sina egna vägar för att kompensera problemen – man kanske utvecklar och förfinar sin lyssningsförmåga. Det är alltid positivt att i den pedagogiska situationen stödja och bygga vidare på dessa ”självkompensationsstrategier”.

Det är också viktigt att vara uppmärksam på olika former av ”försvarsmekanismer” som kan komma till uttryck hos den som har dyslexi. För att upprätthålla självkänslan kan man förneka problemet, låta bli att anstränga sig för att undvika misslyckanden eller förringa värdet av det man tycker är svårt. Man kan också försöka bli riktigt duktig i något annat än det som har med läsning och skrivande att göra. Alla former av ”försvarsmekanismer” måste behandlas hänsynsfullt och med individuell inkänning.

Kompensation kan också vara av yttre art såsom pedagogiska insatser som stöder den som har dyslexi – muntliga sammanfattningar, papper med stödord, bilder etc. Det kan också vara olika tekniska och andra hjälpmedel – datorer med rättstavningsprogram, fickminne, ljudböcker och cd-spelare etc. Kompensation är inte fusk!

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR:

LÄSK-pärmen på www.fmls.nu.

Dyslexi i belysning av forskning inom lingvistik, psykologi, genetik och neurologi, Curt von Euler, artikel på www.fmls.nu/sprakaloss.

Föredrag av Kristina Persson, Specialpedagog, Göteborg.

Dyslexi – en introduktion, Ester Stadler, Lund (2003).

BEMÖTANDE PÅ KONFIRMANDENS VILLKOR

KONFIRMANDEN I CENTRUM

Förhållningssätt och bemötande har stor betydelse för att nå ett bra resultat i konfirmandarbetet. Ett konfirmandarbete som är öppet för alla måste byggas på insikten om att alla människor är lika mycket värda och skall behandlas med samma respekt. Våra värderingar och attityder ligger till grund för vår människosyn, men ibland finns en klyfta mellan det vi säger och den verklighet som möter människor med funktionshinder.

I konfirmandarbetet möter vi ungdomar under en kort, men viktig tid i deras liv. Konfirmandåldern, 14-15 år, beskrivs i *Riktlinjerna för konfirmandarbete* som ”ett brytningsskede” i tonåringens liv. Konfirmandtiden är ett tillfälle där tonåringens verklighet och livsfrågor får möta den kristna tron. De livsfrågor som finns hos konfirmander med funktionshinder är sannolikt samma frågor som andra tonåringar har. Kanske är deras frågor till och med mer komplicerade. Varför har det här drabbat just mig? Kommer det att finnas en plats för mig i samhället? etc. Varje konfirmand måste ges just de förutsättningar han eller hon behöver för att få bearbeta sina frågor, utvecklas och lära.

Att bemöta konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder på ett bra sätt är att ställa krav utifrån vars och ens förmåga. De måste få förståelse för sina begränsningar och slippa att ständigt bli missförstådda och feltolkade. Man kan som regel dra bort ca 30% av deras fysiska ålder för att hitta rätt nivå på

kraven, men det är viktigt att ändå inte bemöta dem på ett barnligt sätt. Skolans system med betygskriterier, nationella prov och allmän stress är krävande och mycket tungt för dessa ungdomar. Målet och syftet med konfirmandverksamheten, som är helt annat än skolans, måste formuleras och presenteras tydligt. Konfirmanden skall känna sig delaktig i de mål som eftersträvas. Här skall finnas utrymme för tonåringen att tolka sitt liv på dopets grund.

Orden är viktiga för tankar och attityder

Vilka ord vi använder påverkar vårt sätt att tänka. Språkbruket har förändrats och vi talar idag om funktionshinder eller funktionsnedsättning. Funktionshindret är i sig inte ett handikapp, men det kan bli det i mötet med omgivningen. Miljön är handikappande om den inte är anpassad. Många svårigheter kan begränsas med kompensatoriska hjälpmedel. Likaväl som att den som har synfel får använda glasögon, måste den som har läs- och skrivsvårigheter få använda dator med rättstavningsprogram och grammatikstöd. Den som har koncentrationssvårigheter och perceptionsstörningar behöver framför allt mer tid.

Ett grundläggande och mycket viktigt förhållningssätt är att i första hand se den person som konfirmanden är. Hon eller han *är* inte sitt funktionshinder utan *har* det. Kalle är inte Aspergare, han har Aspergers syndrom, liksom Lisa inte är autistisk, hon har autism.

I konfirmandverksamheten är det inte diagnoserna i sig som är det primära, utan konsekvenserna. Vad är det som ställer till problem för den här tonåringen och i vilka situationer går det bra? Istället för att bli frustrerad över någons beteende i gruppen är det

Ett funktionshinder blir till ett handikapp först i en handikappande miljö. En icke handikappande miljö för den som har koncentrationssvårigheter och perceptionsstörningar är en miljö där saker får ta tid.

*En person **är** inte sitt funktionshinder utan **har** det.*

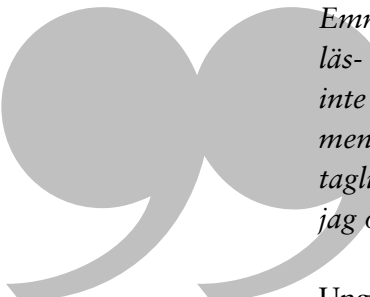
I konfirmandarbetet är inte diagnoserna avgörande. Det viktiga är att skapa en miljö där var och en som "behöver mer" får möjlighet att lyckas.

nödvändigt att hitta ett förhållningssätt och en individuell anpassning som fungerar för just den personen. Flexibilitet och individanpassning är positivt för varje konfirmand, oavsett funktionshinder eller inte.

En grundförutsättning för ett bra möte är att lyfta det positiva och bli observant på det som fungerar. Det handlar om att bemöta, inte bedöma. Bedömning har dessa ungdomar upplevt på så många andra ställen och de har ofta en tung ryggsäck av misslyckanden att bära på. För att kunna bemöta på rätt sätt krävs framför allt förståelse för deras livssituation, men också kunskap om individen och om funktionshindret. Detta kan vara avgörande för hur det kommer att fungera i gruppen.

Ett pedagogiskt arbetssätt som är bra för dessa ungdomar, är också bra för dem som inte lika uttalat är i behov av särskilt stöd.

Konfirmation för alla

Emma 14 år är en tjej som har ADHD och också svåra läs- och skrivsvårigheter. Hennes utseende avslöjar inte på något sätt att hon har dubbla funktionshinder, men det påverkar hennes dagliga liv på ett mycket påtagligt sätt. En dag säger hon uppgivet: ”Ibland skulle jag önska att jag hade en rullstol på huvudet.”

Ungdomar idag har ett stort utbud av aktiviteter att välja bland och det finns många aktörer på marknaden. Det är inte lika självklart för den som har ett funktionshinder att valmöjligheterna är lika många. De tonåringar med osynliga funktionshinder som har en diagnos eller som har liknande problematik är betydligt mer utsatta och utanför än andra ungdomar. Just att det är ett *dolt* funktionshinder kan vara som ett tilläggshandikapp. Det yttre signalerar inte vad

som behövs för att omgivningen skall kunna bemöta dem på rätt sätt. Den som inte kan gå får självklart det hjälpmedel, en rullstol, som kompenserar svårigheterna. Den som är blind använder en vit käpp för att uppmärksammas. En önskan om ”en rullstol på huvudet” för att omgivningen bättre skall förstå behoven talar sitt tydliga språk. Det som inte är synligt är svårare att ha förståelse för och svårare att få kompensation för.

”Ibland skulle jag önska att jag hade en rullstol på huvudet.” När man lever med ett dolt funktionshinder signalerar inte det yttre de särskilda behoven.

Det är varje församlings ansvar att ge alla möjlighet till konfirmation. För att kyrkan skall vara trovärdig är det viktigt att alla får samma möjligheter att vara delaktiga. Funktionsnedsättning får inte vara ett hinder.

Alltför ofta, när ungdomar med någon form av svårigheter kommer till konfirmandgrupperna, försvinner de snabbt eller också blir det problem och negativa upplevelser i gruppen. De här ungdomarna hamnar ofta, också i andra sammanhang, utanför kamratskap och gemenskap. Därför är det särskilt viktigt med ett bra bemötande i konfirmandarbetet. De behöver tid för att landa i situationen, associera och få ”polletten att trilla ner”. Man måste ge dem koder som hjälper till att öppna rätt fil. Var är vi nu? Vad skall vi göra? Hur länge? Vad skall vi göra sedan?

När fjortonåringarna börjar i konfirmandgruppen, är det kanske första gången som de skapar en egen relation med andra vuxna än anhöriga och skol- eller habiliteringspersonal.

Det första mötet med den nya gruppen kan vara avgörande för hur hela den gemensamma tiden blir. Ju mer vi känner till i förväg om de ungdomar som kommer, dess bättre är det.

Att inta förhållningssättet ”nu är vi i en ny situa-

tion, gamla belastningar lämnar vi bakom oss, vi vill bilda vår egen uppfattning om den här tonåringen”, kan vara helt förödande. Det ger bara ännu ett nytt tillfälle att misslyckas.

Ett bra förberedelsearbete är viktigt och den inbjudan som skickas ut måste inkludera även ungdomar med funktionshinder. Den miljö där tonåringen känner sig välkommen, trots att man oftast upplever sig själv som en belastning, är en god miljö. Ett bra bemötande kan påverka symtomen positivt och skapa trygghet.

Gemensam grundsyn i konfirmandarbetslaget

Utdrag ur ett brev från en mamma till en blivande konfirmand:

... Jag vet redan nu vad det är jag särskilt skulle önska av kyrkan. Jag tror det lätt kan bli så att vi fastnar i att utarbeta vilka metoder som kan fungera bäst, och hur vi skall höja kompetensen. Och allt det där är förstås väldigt viktigt. Men det som måste ligga i botten och som är den mest grundläggande förutsättningen är ATTITYDEN OCH BEMÖTANDET. En nedlåtande attityd kan nämligen dölja sig under den största välvilja, den vänligaste ”snällhet”, det är så dolt att man själv inte ens ser det. För ... visst är det så att dessa människor är lite mer hjälplösa? Lite misslyckade sådär, så vi måste vara godhjärtade och ta hand om dem? Jo, det är ju klart att kyrkan vill vara snäll och godhjärtad. Och så missar man alldeles att se människorna bakom handikappet, att bemöta dem med respekt och egenvärde.

Synen på mål, syfte och förhållningssätt måste vara väl genomarbetad och gemensam i konfirmandarbets-

laget. Efter varje möte med konfirmanderna behövs en avstämning. Vad har vi sett? Vad har vi lärt oss? Det är frågor som bör återkomma kontinuerligt. Det är inte alltid säkert att just ”min” bedömning av situationen är den rätta. Vi ser olika saker och vi ser dem utifrån olika erfarenheter. Det är viktigt att fokusera på vad som lyckades. Vad gjorde vi för att just det momentet blev så bra idag? Avstämning är nödvändigt för att utveckla arbetet och för att orka. Flera personer som arbetar tillsammans, ser och lär sig olika saker och har olika förmåga att förhålla sig till olika individer.

Ett arbetslag som ser varandra och är uppmärksamma på vars och ens välbefinnande, har en god grund för att hantera olika situationer där man blir provocerad eller frustrerad. När vi arbetar med de här ungdomarna skall vi komma ihåg att ingenting är självklart och deras handlande är ofta ofrivilligt. Det provocerande beteendet är förmodligen inte riktat mot någon personligen.

Med en öppen och tillåtande attityd i arbetslaget, kan det vara platsen där var och en får ösa ur sig frustrationen, för att sedan kunna gå vidare.

Relationer till kamrater och ledare

Att få spela huvudrollen i sitt eget liv är viktig för alla människor, men om var och en skall få möjlighet till det krävs samspel och hänsynstagande. Konfirmandarbetet bygger mycket på upplevelsen av gemenskap, och grundsynen är att alla ungdomar skall känna sig värdefulla. Var och en är en viktig kugge i hjulet. Runt den konfirmand som saknar förmåga till social interaktion och inte förstår sin roll i sammanhanget uppstår det ofta konflikter med kamrater och ledare.

Barn och tonåringar med osynliga funktionshinder

är oftare utsatta för mobbning än andra, och det är vanligt med sociala svårigheter. Man har helt enkelt inte kunnat lära sig alla de outtalade regler, koder och lagar som finns. Särskilt utsatta är de som har ADHD/DAMP. En negativ roll i gruppen ger lågt självförtroende. Den som inte "platsar" behöver få särskilt stöd. Konfirmanden kanske inte vet hur man gör när man tar kontakt med andra. Det kan bli klumpigt och på ett sätt som inte är socialt accepterat. Ställ frågan direkt till honom eller henne: "Vad kan vi göra för att det här skall bli bra för dig?" Använd också de människor som funnits längre runtomkring konfirmanden än ni som är konfirmandledare – föräldrar, habiliteringspersonal och lärare.

Ju öppnare man kan vara, utan att hänga ut någon, dess bättre är det. Då kan man tillsammans hitta strategier för att minimera misslyckandesituationerna.

Om konfirmanden själv är medveten om sina problem och också kan berätta om det, är det lättare för kamraterna att acceptera speciallösningar. Det som annars kan ses som orättvist får en förklaring. Rättvisa kan ibland vara att någon slipper göra det alla andra måste.

När man skall hjälpa någon annan kan det vara bra att fundera över hur man själv skulle vilja bli behandlad och hur man själv skulle reagera i en motsvarande situation. Att "tappa ansiktet" är förargligt, kränkande och pinsamt för var och en av oss; i tonåren mer än under någon annan tid. Följande exempelberättelse ger en vink om hur ett tydligt och inkännande förhållningssätt kan vara framgångsrikt, och ett sätt att undvika onödigt bråk.

Debora går i en konfirmandgrupp där hon har rollen av att vara den supertuffa tjejen. Det är hennes sätt att kompensera sina svårigheter. Hon är ofta stökig och det uppstår lätt konflikter omkring henne. På höstens första helgläger var det "Tex-mex-afton" på lördagskvällen. Alla deltog i förberedelserna, även Debora. Festen gick bra, tills det var dags för städning. (Det är mycket som hamnar på golvet när man har taco-fest ...) Då slängde sig Debora ner i soffan, fiskade fram sin mobiltelefon och var plötsligt mycket upptagen. Hon vägrade blankt att göra sin del av arbetet. Skulle jag klara en konflikt med henne och tvinga henne att utföra sina uppgifter? Hon demonstrerade tydligt sin makt – hon ville vara tuffingen inför sina kamrater. Jag lät henne hållas, samtidigt som jag strödde beröm över dem som gjorde det de skulle. Efterhand som de var färdiga troppade de av och till slut var det bara Debora och jag kvar. Hennes uppgifter, att torka bordet, ställa tillrätta stolarna och duka fram frukostkopparna var fortfarande ogjorda.

Nu var det dags för maktkampen – publiken var borta. Jag lyckades behålla mitt lugn och gjorde klart för henne att hur länge hon än låg i soffan med sin mobiltelefon, så skulle hennes arbetsuppgifter vara ogjorda. Efter några förhandlingsrundor genomförde hon uppgifterna, med viss assistans från mig.

Eftersom jag inte tog konflikten med henne när de andra konfirmanderna var närvarande, behövde hon inte "tappa ansiktet" inför sina kompisar. Hon klarade sig ur situationen med sin roll och attityd i behåll.

Koncentration och uppmärksamhet

Oskar 15 år har diagnosen ADHD och han beskriver själv sin problematik på ett målande sätt: "Mitt huvud är som en popcornmaskin."

"Mitt huvud är som en popcornmaskin."

Det största problemet för ungdomar med neuropsykiatriska funktionshinder är oftast inte koncentrationssvårigheterna, utan det bristande självförtroendet.

Ungdomar med neuropsykiatriska funktionshinder har ofta en negativ självbild som en följd av ständiga tillkortakommanden. Det största problemet för dem är oftast inte koncentrationssvårigheterna, utan det bristande självförtroendet. En oförstående omgivning förstärker problemen. Därför är det viktigt att skaffa sig kunskaper om de olika funktionshindren och att sätta sig in i ett annorlunda sätt att tänka och förstå. Ett respektfullt förhållningssätt och metoder som kompenserar svårigheterna underlättar mötet.

Svårigheter med uppmärksamhet, koncentration och koordination gör det besvärligt att tolka omvärlden. Alltför många intryck och känslan av att inte ha kontroll kan utlösa kraftiga reaktioner. Tonåringen kan inte anpassa aktivitetsnivån och reaktionen blir impulsiv. De här ungdomarna har olika begåvning, precis som alla andra, och deras prestationsförmåga är ofta mycket ojämn.

För den som inte kan förutse följderna av sitt handlande, uppstår lätt problem när idéerna sprätter som popcorn. Man upplever sig utelämnad till skeenden som inte går att påverka, och när konflikter uppstår är det svårt att förstå varför andra människor blir arga.

Det är viktigt att se möjligheter och inte bara hinder. Vad ställer till problem, men framför allt vad fungerar bra för konfirmanden?

Ofta presenteras en ensidigt negativ bild av ungdomar med något funktionshinder, och fokus läggs på svårigheterna. När vi möter konfirmanderna ser vi i regel först det som sticker ut, det som är annorlunda och problematiskt, men det är viktigt att också se möjligheterna. Det är viktigt att ta reda på vad som ställer till problem och vad som fungerar bra. Var finns den här personens starka sidor? Ett förhållningssätt där man hela tiden ger positiv respons är viktigt. Det uppmuntrar, stärker och utvecklar den som har ett dolt funktionshinder. Fråga konfirmanden: ”Hur gjorde du

för att klara det här så bra?” När man analyserar det positiva i en situation kan det ge värdefulla strategier för framtiden. Det är långt bättre än att ställa krav som ”sitt still”, ”gör si, gör så”. Återigen ser vi strategier och förhållningssätt som är bra för de flesta.

Ett konstruktivt förhållningssätt i relation till konfirmander med koncentrations- och uppmärksamhetsproblem är att fokusera på dessa ungdomars enorma källa av geniala idéer, på det kreativa och på den utomordentliga uppfinningsrikedomen. Det är viktigt att ta tillvara att de är snabba i tanken, lätt får udda associationer och att de hittar okonventionella lösningar som inte andra förmår att se. Initiativrikedomen kan vara nyskapande och gränsöverskridande. Personligheten måste få komma till sin rätt, och de vuxna i omgivningen behöver ha kunskap om svårigheterna och om hur man kan stödja och underlätta.

I konfirmandarbetet är vi vana vid att tänka utifrån grupperspektiv, men här blir individperspektivet viktigt. Vilken tydlig struktur behöver just den här tonåringen och hur kan vi vara steget före för att arbetet skall fungera bra. Istället för att bli frustrerad över konfirmandens beteende i gruppen kan det vara nödvändigt att söka individuella lösningar.

Tre nyckelbegrepp som är viktiga att ha med sig i mötet med ungdomar som behöver mer är tydlighet, struktur och att vara steget före.

När det gäller tydlighet handlar det om *övertydlighet*. Det får inte finnas utrymme för missförstånd och det går inte att utgå ifrån att alla ser outtalade samband. Man kan aldrig ta något för givet och man måste hela tiden vara beredd att ”styra upp” en aktivitet för att konfirmanden skall kunna hålla sig på rätt spår. Instruktioner måste vara enkla och tal behöver kompletteras med det skrivna ordet och vice versa.

Ta vara på initiativrikedomen, de udda associationerna och de okonventionella lösningarna.

Istället för att bli frustrerad över konfirmandens beteende i gruppen kan man söka individuella lösningar.

Tydlighet, struktur och att vara steget före.

Tydlighet – Ta aldrig något för givet och ge enkla instruktioner.

Struktur – Om ramarna är återkommande kan innehållet variera.

Steget före – Fundera över vad som kan komma att hända och ha en beredskapsplan för hur olika situationer kan lösas.

En förutsättning för ett väl fungerande arbete är att det finns *struktur*. Det är nödvändigt med en ordning för veckan, för dagen och för en specifik situation. Struktur behöver inte innebära att verksamheten blir fyrkantig. Om ramarna är återkommande kan innehållet variera. Gudstjänster, med en fast agenda, passar t.ex. dessa ungdomar utmärkt.

Förändringar behöver förberedas noggrant och man måste räkna med att startsträckan är lång. Att hela tiden *vara steget före* är viktigt. Det kan man vara genom att noggrant fundera igenom vilka situationer som kan komma att uppstå, fantisera scenarier och ha en beredskapsplan för hur man skall agera om det planerade inte fungerar. Att komma med överraskningar är ingenting för den här gruppen av ungdomar, det kan skapa fullkomligt kaos. Om man vill överraska konfirmandgruppen så kan den konfirmand som mer än de andra kräver en överblickbar struktur få en vink i förväg: ”Nästa gång skall vi överraska gruppen med ... du säger väl inget till de andra?”

Ungdomar med neuropsykiatriska funktionshinder är lätt avledbara. Då och då uppstår ”onödiga” konflikter som beror av ungdomarnas problem med att tolka sociala koder. I en upptornande konflikt kan avledbarheten vara en tillgång. Att använda sig av individens specialintresse för att avleda kan vara en möjlighet för stunden, en möjlighet att inte haka på konflikten just då, i gruppen. Det är förstås viktigt att återkomma i de konfliktämnen som måste få bearbetas, men att göra det i en lugnare situation. Man måste välja vilka konflikter man är beredd att ta i stunden och vilka som bättre hanteras i ett lugnare sammanhang. Annars riskeras mycket energi som måste läggas på onödiga konflikter som inte leder till något positivt. Ungdomarna behöver mycket stöd och ledning för att

undvika konflikter som uppstår som konsekvenser av funktionshindret.

Ofta är det svårt att bedöma vad som är vanligt trots och vad som är den här typen av problematik. Förklaringen är kanske inte det viktigaste, utan istället att ha målet för ögonen och anpassa bemötandet.

Att se är inte detsamma som att inse – om perception

En mängd intryck väller oavbrutet in i vår hjärna. RAS – det retikylära aktiveringssystemet fungerar som ett slags filter. Det hjälper oss att bestämma och sortera vilka impulser vi skall ta in och tolka. Det som vi inte just för tillfället behöver kan vi sortera bort eftersom det stör. För den som har perceptionsproblem fungerar inte det filtret – allt släpps i hjärnan. När informationen har gått in, fungerar inte bearbetningsprocessen med automatik. Mycket energi går åt till att sortera bland intryck, sådant som andra inte behöver anstränga sig för.

Oförmågan att avskärma sig från störande stimuli får uppmärksamhetssvårigheter till följd. Att ta in, sortera, dra slutsatser och därefter agera blir en mödosam process. Tillvaron upplevs som fragmentarisk med många ”start och stopp”, och det blir svårt att finna sammanhang.

Det är inte möjligt att träna upp sina perceptionsförutsättningar. Därför är det nödvändigt att skapa miljöer som underlättar koncentration i perceptionen. Det innebär t.ex. att plocka bort ovidkommande saker som distraherar. Bakgrundsljud, som en surrande fläkt, kan störa den som har perceptionsproblem på ett sätt som vi inte kan föreställa oss. Var och en måste också veta var man har sin plats, sitt eget revir.

En miljö präglad av en lugn grundstruktur men

En miljö präglad av en lugn grundstruktur men med stimulerande detaljer underlättar för den som har perceptionsproblem.

Tonåringarna med koncentrations- och perceptionssvårigheter har svårt att tänka sig för – inte att tänka, och de lär sig inte av sina misstag.

med stimulerande detaljer är bra och det är viktigt att hela tiden tänka på att förtydliga, förstora och förenkla.

Tonåringar med koncentrations- och perceptionssvårigheter vill förstås uppträda på ett socialt accepterat sätt och då gäller det att tillsammans med dem hitta strategier att nå dit. De har svårt att tänka sig för – men inte svårt att tänka. De lär sig inte av sina misstag. De gör samma fel om och om igen. Därför är det så viktigt att lyfta det positiva och att tro på det som konfirmanden säger eller uttrycker med sitt kroppsspråk. Tag konfirmanden på allvar när hon/han säger att hon/han faktiskt inte förstår eller vet svaret. Det kan handla om att en instruktion inte gett konfirmanden några bilder av vad som kommer att hända eller vad som förväntas. Om man får samarbeta med eller följa någon annan, ledare eller konfirmand, och se hur den gör är det lättare att skapa sin egen modell för hur man skall agera.

Familjen kring konfirmanden

När en tonåring med funktionshinder kommer för att delta i konfirmandarbetet måste vi tänka på ett delvis annorlunda sätt när det gäller kontakten med familjen. Vanligtvis har en fjortonåring påbörjat sin vandring mot vuxenlivet, man är på väg att frigöra sig. Föräldrarna är inte längre samma auktoriteter och det är inte lika självklart att mamma och pappa är involverade i det som tonåringen gör på sin fritid. Kamraternas inflytande har också blivit betydligt viktigare. Från kyrkans sida finns ofta också ett medvetet tilltal just till tonåringen när det gäller konfirmationen. Det här är ett erbjudande till henne eller honom och det är konfirmanden själv som är den viktigaste perso-

nen när det gäller att fatta beslut om att delta eller ej. Situationen ser ofta annorlunda ut i en familj där det finns ett barn med funktionshinder. Hela familjen involveras och kampen för att få vardagens alla delar att gå ihop är påtaglig. Det berör familjen praktiskt, känslomässigt, socialt och ekonomiskt. Många har problem i kontakten med samhällets instanser. Ofta har uppväxtåren varit ett intensivt arbete för föräldrarna, dels för att få kunskap om vad det är som är fel och dels för att få det stöd och den hjälp som de har rätt till. Det mesta i tillvaron har handlat om barnets funktionshinder.

En mamma berättar:

Vår femåriga dotter har en autismspectrastörning och många gånger gör hon saker som inte är bra. Vi har pratat med henne om att berätta för oss när det blir fel. Berättar hon så vet hon att vi inte kommer att bli arga. Det är en ständig balansgång mellan att fostra och säga ifrån och att förmedla den kravlösa kärleken och acceptansen.

Vid våra bilresor tog alltid vår yngre, treåriga dotter av sig bilbältet. Med jämna mellanrum fick vi stanna bilen och tala henne till rätta. Vi ett tillfälle stannade vi till och med vid en poliskontroll och bad polisen berätta för henne hur farligt det var att ta av bältet.

Vid en av dessa resor, när hon tagit av sig bältet, sa hennes femåriga storasyster: "Mamma det var jag, det har alltid varit jag, som lossat hennes bälte" Jag frågade henne varför? Hon sa: "För att ni ska bli arga på henne." Jag frågade henne om hon visste varför hon ville det. Hon svarade att det gjorde hon inte. Jag fick en klump i halsen och frågade: "Kan det vara för att du känner att vi tycker mer om lillasyster än om dig?" Hon svarade genast: "Ja, mamma, ni tycker mer om henne, för jag gör så mycket som är dumt hela tiden."

Rättvisa mellan syskon är svårt i en vanlig familj. I en familj där ett av barnen tar betydligt mer av både kraft och tid är det ännu svårare att hitta rätt balans. När det handlar om barn med perceptions- och koncentrationssvårigheter kan hela vardagen vara fylld av "tjat" och tillrättavisningar. Man måste hela tiden hitta speciallösningar för att tillvaron skall fungera någorlunda. Undersökningar visar att många föräldrar ständigt lever med en känsla av att inte räcka till. Ett fåtal säger sig ha stöd från grannar och vänner. Några menar att den närmaste familjen ibland är de svåraste att få stöd från. Farmor och mormor vill så gärna släta över och framhålla att problemen inte alls är så speciella "så gör alla barn". Det finns ett stort behov hos föräldrar till ungdomar med den här typen av problematik av att möta andra i samma situation för att få dela erfarenheter.

Om man skapar en god relation redan från början och ser familjen som en resurs kan konfirmandtiden få stor betydelse för hela familjen. Kunskapen om tonåringens svårigheter finns där. Däremot är det inte alltid självklart att föräldrarna förmedlar den. Det är bra att påtala hur viktigt det är att konfirmandledarna får nödvändig information för att tiden tillsammans skall bli så positiv som möjligt. Föräldrar till konfirmander med funktionshinder måste involveras på ett annat sätt än vad som sker i relation till andra familjer.

FRÅGOR KRING LIV OCH TEOLOGI

En man som i vuxen ålder diagnostiserades ADHD, berättade för mig att han förlorat tron på Gud. Han sa, att då han stod med förklaringen till sitt livs alla misslyckanden i handen, kunde bilden av den goda kärleksfulla Guden inte stå sig längre. Några månader senare berättade han att han ändrat sig. ”Det blev för tungt att leva utan Gud, så jag har förlikat mig med honom. Det är gott att ha någon som accepterar mina fel och brister.”

Livet är svårt att få ihop för alla människor. För en människa som har neuropsykiatriska funktionshinder kan det vara ännu svårare att sätta ord på, analysera och få ihop livet. Det utmanar oss att lyfta frågan hur teologi och liv samspelar för dessa personer.

Våra bilder av Gud och livet blir ofta utmanade därför att konfirmander med olika funktionshinder eller andra speciella behov ser på dem från andra håll än vi är vana vid. De konfirmanderna kan få bli våra läromästare. De kan visa oss fler sätt att se på livet och tillvaron, och på ett utvecklande sätt ifrågasätta traditionella mönster och normer.

En liten flicka med högfungerande autism vägrade länge att tro på Gud, för *Gud syns ju inte och inget som inte syns kan finnas*. För henne var det bara det påtagliga som gällde. Hur kan kyrkans metaforer och läror möta hennes behov av konkretion och logiskt tänkande?

Genom tiderna har det funnits skiftande teologiska motiv bakom konfirmationen. Idag fokuserar många på konfirmationen som en genomgångsrit på vägen in i vuxenlivet. Välsignelsen och sändningen är andra motiv som betonas. Vilka motiv blir viktiga när vi möter den här gruppen av konfirmander? Hur kan konfirmationen utformas så att de blir tydliga?

I de här sammanhangen blir frågan om tillhörighet betydelsefull, att vara accepterad med just sina förutsättningar. De här ungdomarna har ofta varit med om många misslyckanden, de har fått höra att de inte duger, att de är annorlunda, att de inte får vara med. Kyrkan har ett annat budskap att förmedla; varje människa är unik och värdefull och alla är kallade in i en gemenskap där var och en har någonting att bidra med. Som konfirmandledare har vi ett uppdrag att låta alla få möjlighet att blomma. Det är viktigt i relation till alla ungdomar vi möter, men alldeles särskilt för den här gruppen. Vi behöver finna de gåvor var och en utrustats med och ge plats för dem i kyrka och konfirmandgrupp.

Arbetet med konfirmander som är i behov av särskilt stöd ger oss som församlingsmedarbetare tillfälle att fundera på våra målsättningar och de värderingar som ligger till grund för dem. Vilka välkomnar vi att leva tillsammans i församlingen? Var finns det plats för dem som är rustade med andra förutsättningar än de vi är vana vid? Hur kan vi som kyrka bekräfta ungdomarna och visa att de är sedda, älskade och viktiga? Vilka bibliska berättelser är vår utgångspunkt i synen på vad kyrkan är? I 2 Kor 4:7 ger Paulus oss bilden av kyrkan och dess församlingsbor som ett bräckligt lerkärl. Kan vi vila i att vi är bräckliga för att Gud skall kunna äras genom det vi gör? ”*Denna skatt har jag i*

lerkär, för att den väldiga kraften skall vara Guds och inte komma från mig.”

I mötet med konfirmander väljer vi alltid vilka ämnen som vi vill ta upp och hur vi skall göra det. Förhoppningsvis sker urvalet efter det att vi mött gruppen och lyssnat in vad som är viktigt i deras liv. Livsfrågorna skall enligt Riktlinjerna stå i centrum. Hur lyfter man livsfrågorna i mötet med konfirmander som behöver lite mer? Vad är en livsfråga? Om en pojke med en Aspergerdiagnos har flaggor och huvudstäder som sina stora intressen – är det då en livsfråga? Självklart kan vi låta flaggorna och huvudstäderna bli en del av konfirmandarbetet (en intressant utmaning att få till det ...), men vi behöver också titta på vilka bibliska berättelser vi arbetar med och hur de kan bli ett tilltal och en hjälp till livstydning för den som har ADHD eller Tourettes syndrom med besvärliga tics.

Vilka frågor väcker de bibliska berättelserna hos en människa med ett neuropsykiatriskt funktionshinder? Hur förstår man berättelsen om hur Skaparen gjorde allt gott, när man sedan födseln haft de förutsättningar man har? Vad handlar förlåtelsen om, när man så många gånger gör fel utan att det alls är ens intention? Hur kan man se Andens verk i sitt liv, när det är så mycket man måste kämpa med? Som kyrka behöver vi leva i en konstant bearbetning av teologin i relation till livet. Det är utmaningen i allt konfirmandarbete och särskilt i relation till vissa konfirmander.

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR DELAKTIGHET

Kyrkoordningen:

”Den som tillhör Svenska kyrkan har rätt att i sin församling bli delaktig av de kyrkliga handlingarna dop, bikt, konfirmation, vigsel och begravning enligt vad som förskrivs i denna kyrkoordning.”

Kyrkoordningskommentaren:

”Rätten för alla ... medför en motsvarande skyldighet för församlingar och präster ... Människor med olika handikapp måste ha samma möjligheter som andra.

Församlingen kan inte frånträda sitt ansvar.”

Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete:

Alla tonåringar skall ges tillfälle att delta i ett konfirmandarbete som är anpassat för individuella behov och förutsättningar. Detta gäller oavsett handikapp eller andra svårigheter.

Arbetet bland konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder och andra konfirmander som behöver mer accentuerar flera av konfirmandarbetets strukturella grundbultar. Det handlar om målsättningsarbete, resursfrågor, former för konfirmandarbetet, grupp-sammansättning och planering. Att församlingen skapar förutsättningar för dessa grundläggande strukturella frågor är en nödvändighet för ett konfirmandarbete med hög kvalitet när det gäller innehåll och metod. För ungdomar som behöver lite mer än andra blir frågor om ledartäthet, gruppstorlek och former helt avgörande för om konfirmandtiden skall fungera. Men frågorna är betydelsefulla för allt konfirmandarbete. I konfirmandarbetet bland ungdomar som är i behov

De strukturella frågorna om ledartäthet, gruppstorlek och former är avgörande för en bra konfirmandtid för ungdomar som behöver mer.

av särskilt stöd är det extra viktigt att arbeta i arbetslag och att alla ledare har *gemensamma mål och syften*.

Vilka är våra teologiska och pedagogiska grundvärderingar och hur kommer de till uttryck hos oss själva och i vårt sätt att arbeta?

Vilken människosyn ligger till grund för hur vi vill möta konfirmanderna?

Vad vill vi att konfirmandtiden skall ge ungdomarna och hur kan vi nå dit?

På vilket sätt skall vi arbeta?

Att tillsammans skapa *genomtänkta strukturer* som är rimliga och som därför kan följas genom hela konfirmandtiden är en nödvändig förutsättning för ett lyckat konfirmandarbete bland dessa ungdomar. Upplägg och struktur måste utformas så att konfirmandtiden blir begriplig.

För ledargruppen handlar det också om att *se det positiva som varje konfirmand kan bidra med*. Ungdomar med olika neuropsykiatriska funktionshinder är ofta personer som bär på en fantastisk förmåga att uttrycka sig på andra sätt än de "vanliga".

Konfirmandledarna utmanas att tänka nytt när de möter initiativrika och energiska ungdomar. Detta är en möjlighet, men det ruckar på de vanliga rutinerna. Väl planerad verksamhet är ett måste, att hela tiden ligga ett steg före konfirmanden är viktigt.

SAMARBETE I LEDARGRUPPEN

Vi hade precis kommit fram till lägergården. Det skulle bli en härlig helg. Vi började lägret som vanligt med en rolig helkväll där lekarna avlöste varandra. Plötsligt reste sig Per, tog sin stol, slängde den över golvet och sprang sin väg. Jag lämnade snabbt över lekledningen till Kristin och skyndade mig efter honom. Jag letade runt hela lägergården men kunde inte hitta honom. Jag sprang tillbaka och tog bilen för att leta vidare. Först efter två timmar hittade jag Per. Han satt vid vägkanten några kilometer bort. Han var fortfarande jätteupprörd och ville bara åka hem. Efter ett tag sa Per att han tyckte att lekarna var helt meningslösa och att han inte alls förstått vitsen. Han hade bara känt sig dum när alla skrattade och hade roligt. Jag lovade Per att nästa gång vi skulle leka skulle han få vara lekledare tillsammans med mig. Jag tänkte att det skulle ge honom en chans att vara väl förberedd på vad som skulle hända och på vad som var meningen med varje moment. När vi kom tillbaka till lägergården var de andra konfirmanderna och ledarna i full gång med att fixa inför aftonbönen. Per och jag sjönk ner och pustade ut. Lekkvällen hade för den övriga gruppen fungerat enligt planerna. Tänk vad skönt att vi var flera som planerat lägret och som kunde ta ansvar, utan att resten av gruppen behövde bli oroliga.

Ett kontinuerligt arbetslag som följer konfirmanderna "hela vägen" ger en struktur och ett sammanhang som är avgörande för konfirmander som är i behov av särskilt stöd.

Behovet av ett kontinuerligt arbetslag som följer konfirmanderna "hela vägen" är nödvändigt för ett bra bemötande av ungdomar som är i behov av särskilt stöd. Det ger en struktur och ett sammanhang som är viktigt för dessa ungdomar.

Att arbetslaget bearbetar sina egna grundvärderingar – frågor kring människosyn, kunskapsyn, gudsbild etc. är viktigt. Det behöver finnas en samsyn i ledargruppen, eller åtminstone en bild av var värde-

ringarna skiljer sig åt. Det skapar ett tryggt arbetssätt och en gemensam förståelse för planering och genomförande. Hela arbetslaget bör dela en gemensam pedagogisk hållning som är tydlig och återkommande.

Inom ledargruppen kan olika roller fördelas. Det är viktigt att dessa är klara redan innan konfirmandgruppen träffas första gången. Med tydliga roller fungerar samarbetet bäst. I ledargruppen vet man vad man kan förvänta sig av var och en, och den enskilde ledaren vet vad som är hans eller hennes ansvarsområde och kan självständigt ta det ansvaret.

En ledargrupp som består av såväl vuxna som unga ledare ger en bred kompetens ur olika aspekter. Det behövs ansvariga ledare som har rollen som mentorer för de unga ledarna och som kan ta de ”obekväma” besluten. Det behövs, precis som i relation till alla andra konfirmander, unga ledare som kan fungera som förebilder och kompisar. I arbetet med konfirmander med ADHD, dyslexi eller andra neuropsykiatriska funktionshinder behövs dessutom ledare som fungerar som ett extra stöd i läshjälp för enskilda uppgifter etc.

För att kunna bemöta ungdomarna på ett så bra sätt som möjligt är det nödvändigt med kunskap om ungdomarnas värld, om varje individ och om funktionshindret. Det förutsätter en bra ledarutbildning för både ansvariga ledare och unga konfirmandledare.

När det gäller relationen till familjen behöver man inte veta allt, men man behöver få en bild av vad som ställer till problem för konfirmanden och vad som fungerar väl och som han eller hon tycker om.

Unga konfirmandledare

”Gudmund, Annika, Klara och Andreas är mina ledare. Men ibland så går Klara och jag iväg och gör något själva. Det är så skönt med henne för att hon blir nästan som en kompis.”

Anna 14 år

De unga ledarnas största kompetens i konfirmandgruppen ligger just i att de är unga.

De unga ledarna som förebilder är viktiga för alla konfirmander. I relation till konfirmander med koncentrationssvårigheter och perceptionsproblem kan de dessutom bli förebild i bemärkelsen att konfirmanden har någon att följa när instruktionerna inte nått fram. Ofta vet konfirmanden vad aktiviteten innebär, men däremot blir överlappningen mellan olika moment svårförståelig. Här kan de unga ledarna, bokstavligt talat, fungera som guider genom att visa vägen mellan aktiviteterna.

Eftersom tydlighet och struktur är viktigt för dessa konfirmander behöver de ofta förberedas på vad som skall hända så att inget kommer som en frustrerande överraskning som stör koncentrationen. De unga ledarna kan förbereda den som särskilt behöver det, så att han eller hon får möjlighet att ligga steget före. Då blir varje moment tryggt i sin yttre struktur.

Många av de konfirmander vi har i fokus här har problem med det sociala samspelet. För att minimera misslyckandena och inte tära för hårt på kompisrelationerna kan de behöva en extra kompis. Den unga ledaren kan bli den extrakompis som ställer upp så att de övriga konfirmanderna då och då avlastas.

För att klara av att delta i den ”stora” gruppen behöver konfirmanden ibland gå iväg på egna uppdrag och någon som följer med då. Man kan ge alla konfirmander en egen uppgift, som de ansvarar för under

en längre tid – fixa fika, förbereda andakten genom att tända ljus eller fylla i studiecirkellistan. Det finns alltid konkreta och avgränsade uppgifter att fördela. För konfirmanden blir den personliga uppgiften en möjlighet till reträtt när det behövs.

I vissa moment kan det behövas särskilt stöd, t.ex. hjälp med att läsa, sällskap i en alternativ aktivitet under fritidspasset etc.

Ungdomar som har fått en diagnos har ofta extra resurser i form av personlig assistans i skolan. Om det är möjligt bör den resursen finnas med i konfirmand-situationen. Också den som bara är stökig, okoncentrerad eller har svårt att hinna med kan också behöva personlig assistans då och då, t.ex. av den unga konfirmandledaren.

Riktlinjerna för konfirmandarbete betonar vikten av arbete i små grupper. För konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder är växlingen mellan stora och mindre grupper avgörande. Ofta får de unga ledarna ansvar för en mindre grupp där samtal och annan bearbetning av olika teman sker. Att arbetet i smågrupper leds av unga ledare har många fördelar både för konfirmanderna och för de unga ledarna. Att under konfirmandtiden arbeta med återkommande smågrupper ger trygghet för de konfirmander som har svårt att komma till sin rätt i den stora gruppen. Ett smågruppsarbete som leds just av de unga ledarna kan skapa en större öppenhet och frimodighet i gruppen. För de unga ledarna ger smågruppsansvaret en möjlighet att växa med sin uppgift.

När de unga ledarna får ansvaret för en liten grupp konfirmander eller för en enskild konfirmand med speciella behov är det viktigt att någon ansvarig ledare finns där som handledare och stöd. Det är viktigt att det finns möjlighet till återkoppling:

Den unga konfirmandledaren:

- *Guide och förebild*
- *Extrakompis*
- *Personlig assistent*
- *Smågruppsledare*

Hur gick det? Vad fungerade och vad gick snett?
Hur kändes det?

Alla passar inte som ledare. Ledarrekrutering till konfirmandarbetet är alltid en viktig fråga. När man rekryterar ledare till grupper där det finns ungdomar som behöver särskilt stöd gäller det att finna trygga personer som verkligen vill jobba med de här ungdomarna. Alla ledare i konfirmandgruppen måste veta vad uppgiften innebär innan de går in i arbetet. Det är olyckligt med ledarbyten när gruppen väl startat. Ledarna behöver också få möjlighet att förbereda sig och få klart för sig de speciella krav som ställs på dem i just den aktuella gruppen.

Det kan vara bra att göra upp ett kontrakt med varje ledare för konfirmandtiden.

Som ledare:

- är jag med varje gång fram till konfirmationen.
- deltar jag i planering.
- delar jag mål och förhållningssätt.
- kan jag få förtroenden som stannar inom ledargruppen.

Det är viktigt att de unga ledarna vet att de inte har absolut tystnadsplikt. Också saker som sagts i förtroende måste de unga ledarna dela när det behövs. Ledargruppen är den naturliga platsen att diskutera förtroenden på.

För att de unga ledarna skall kunna fungera i en grupp där det finns konfirmander som behöver mer är det nödvändigt med utbildning. De behöver viss kunskap om vad det innebär att ha perceptionsstörningar, motoriska svårigheter och koncentrationsproblem och hur man på ett bra sätt bemöter ungdomar med sådana problem.

Arbete med unga ledare är ett arbete i sig och kräver tid och engagemang från ansvariga konfirmandledare.

PLANERING

Konfirmandarbete tar tid och det måste det få göra. Därför måste församlingens konfirmandarbete prioriteras och resurser tilldelas. Det är inte bara konfirmandträffarna och genomförande av olika aktiviteter som tar arbetstid. Det är nödvändigt med gott om tid för planering av varje moment och av helheten. Detta blir särskilt viktigt om man i konfirmandarbetet vill ta hänsyn till de ungdomar som måste ha struktur och framförhållning.

Den gemensamma planeringen inför hela konfirmandtiden, och i ett senare skede inför varje träff, bör vara noga genomarbetad för att alla skall veta vad som kommer att hända. I arbetet med konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder är det viktigt att hela tiden ligga ett steg före, vilket gör planering till A och O.

Tydlighet, Struktur och Steget före

De tre begreppen Tydlighet, Struktur och Steget före kan ge konfirmandarbetslaget ett mönster för varje planeringstillfälle.

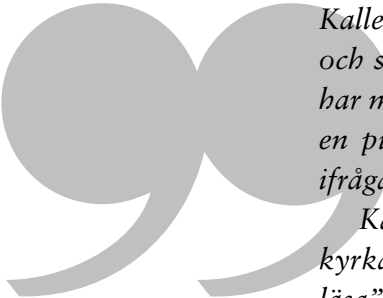
Tydlighet **Att** hitta sätt att ge instruktioner på som alla kan ta till sig.
Att ge raka budskap.

Struktur **Att** ha bestämda former för olika moment.
Att ha tydliga scheman.

Steget före Att fundera över vad som kan uppkomma kring det planerade.
Att ha en alternativ handlingsplan ”utifall att”.
Att förbereda förändringar så att konfirmanden kan vara beredd.

Tydliga ramar och planering ger en flexibilitet som innebär ”vila” för ledarna. Det finns ett gemensamt mål, men det finns flera vägar att nå dit. Samtliga konfirmander behöver inte vara med i alla aktiviteter.

Starten

Kalle, 14 år, skall just börja ”åttan”. Han har dyslexi och sliter mycket i skolan. Betygen är urusla och han har många misslyckanden bakom sig. Trots det är han en pigg och trevlig kompis, gillar att diskutera och ifrågasätta och han älskar att hitta på kul upptåg.

Kalle får en inbjudan till konfirmation från Svenska kyrkan. Det står att han är välkommen att ”gå och läsa”. Inbjudan åker direkt i papperskorgen. ”Läsandet” har han nog av i skolan.

Starten av konfirmandarbetet kräver sin särskilda planering. Hur inbjudan formuleras är avgörande.

Kalle i exemplet ovan skulle förmodligen ha trivts alldeles utmärkt som konfirmand och han skulle ha varit en tillgång i gruppen. Men just för honom blev formuleringen i inbjudan exkluderande. Inbjudan innehöll heller inte några alternativ för dem som har andra funktionshinder. Den blev snarare en påminnelse om utanförskapet och gav känslan av att det krävs något slags normalitet för att vara med i konfirmandarbetet.

Inbjudan, som går till alla medlemmar i en årskull, måste formuleras på ett sätt så att den öppnar möjlig-

het till konfirmation för alla ungdomar, även de som har funktionshinder.

Om det inte är möjligt att hitta lösningar i församlingen, måste man kunna hänvisa någon annanstans, eller öppna för en dialog om vad som skulle passa bäst.

Det är viktigt att vara tydlig med varför konfirmandledarna behöver ha kännedom om eventuella behov av särskilt stöd.

Det räcker oftast med några ord för att det skall bli tydligt att konfirmationen är öppen för alla.

Att avsätta tid och möjlighet till någon form av personligt möte t.ex. hembesök är att satsa på kvalitet i konfirmandarbetet. Ett personligt möte gör det möjligt för konfirmandledarna att bilda sig en uppfattning om var och en av de tonåringar som kommer att ingå i gruppen och om de eventuella särskilda behov som kan finnas.

Inbjudan till konfirmation skall formuleras så att också den som har ett funktionshinder ser möjligheter att delta.

Konfirmandträffarna

Konfirmandträffarna behöver ha en återkommande struktur. Det är bra med en tydlig start och ett tydligt slut. Genom att inleda varje träff med en berättelse, en sång eller en bön som får bli återkommande under en längre tid skapas en struktur som talar om att ”nu har vi börjat”. På samma sätt gör man en avslutning i kyrkorummet eller på en annan särskild plats som har sin speciella form och som klart och tydligt markerar att träffen är slut. För de konfirmander som måste lägga stor kraft på att förstå och genomföra varje enskilt moment under en konfirmandträff är ett upplägg med kort arbetspass, varierad metodik och ibland individuella uppgifter bra. Med ett schema som anger ramar och återkommande inslag under en konfirmandträff

Aktivitet – Vad kommer att ske?

Tid – Konfirmanden behöver veta när saker sker.

Plats – Var sker det?

Personer – Vem skall jag arbeta med?

kan alla konfirmander känna sig trygga och veta vad som skall ske. Det behöver finnas stabilitet och fasta rutiner kring:

Aktivitet Konfirmanden behöver veta *vad* som kommer att ske.

Tid Konfirmanden behöver veta *när* olika moment skall ske.

Plats Konfirmanden behöver veta *var* någonstans det sker.

Personer Konfirmanden behöver veta *vem* hon/han skall arbeta med.

Detta innebär att det inte finns särskilt stort utrymme för improvisationer och impulsiva inslag. Om man ändå vill göra något sådant kan den konfirmand för vilken detta är svårt förberedas på det som planeras medan det blir en överraskning för resten av gruppen.

Läger, fritidspass, konfirmationen och andra särskilda moment kräver sin speciella planering. Det är viktigt att också den är tydlig (i vissa fall ner på detaljnivå) och tillgänglig för konfirmanden. Då kan också de ”annorlunda” lägermomenten under konfirmandtiden bli trygga och fungera bra för alla konfirmander.

När den konkreta planeringen kombineras med samtal kring förhållningssätt och kring de pedagogiska anpassningar som konfirmander med särskilt behov av stöd är beroende av, kan planeringen bli till ett lärande för var och en av ledarna.

KONFIRMANDGRUPPEN

Lisa skall tillsammans med sina konfirmandkompisar vara med på sin första gudstjänst. När gudstjänsten väl inleds är Lisa inte där. Efter ett tag går en av ledarna ut och tittar efter henne. Han finner Lisa stående i vapenhuset och hon är arg. När ledaren frågar vad som är fel, säger Lisa: Du har ju inte sagt var jag skall sitta. Ledaren svarar: Jag sa ju att konfirmanderna skall sitta längst fram i kyrkan. Från Lisa kommer en tyst kommentar: Du sa ju aldrig var jag skulle sitta.

Individanpassad lösning

I konfirmandarbetet är vi ofta vana att tänka utifrån gruppens perspektiv, men det är viktigt att man också utgår ifrån den enskilde konfirmandens möjligheter och intressen, att man individanpassar undervisningen. Detta är viktigt för alla konfirmander, och helt nödvändigt för konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder. För dessa konfirmander är det ansträngande att hela tiden förhålla sig till en grupp. De har svårt att sälla bland alla intryck och det är tröttande. Därför är det skönt för dem att då och då få lämna gruppen och göra något på egen hand. Detta innebär att planeringen måste innehålla en del individuella lösningar för enskilda konfirmander. Det är inget problem, om man från början gör klart för gruppen att det är så man kommer att arbeta. Istället för att bli frustrerad över tonåringens beteende kan man försöka finna individuella anpassningar utifrån frågan: Hur kan vi lägga upp arbetet för att det skall bli så bra som möjligt för dig?

En sådan individanpassning kan innebära att en enskild konfirmand får ett schema som tydligt och detaljerat beskriver vad som skall hända under dagen.

Tänk inte bara grupp. Skapa förutsättningar för individanpassningar.

”Att göra entré”

Många av de här ungdomarna har svårt att uppfatta och följa olika sociala koder som andra tar för givna. Det som andra läser av i ansiktsuttryck och kroppsspråk uppfattar de inte. De har därför svårt att ta för sig och komma in i olika sammanhang. Ofta blir det fel innan det ens har börjat. All social samvaro är full av entréer, konfirmandsammanhanget är inget undantag. Osäkerheten över hur man skall bete sig kan sluta i att konfirmanden uteblir eller löser problemet genom att storma in.

Med lite planering kan man skapa trygghet i entréerna. I kyrkan kan man t.ex. markera var konfirmanderna skall sitta. När kyrkklockorna börjar ringa och alla andra har satt sig går gruppen in och sätter sig på de reserverade platserna. Man kan ge en enskild konfirmand möjlighet att skaffa sig koll på platsen där man skall vara genom att låta honom eller henne gå in först eller sist av alla, vilket som passar bäst. Inför speciella situationer och nya platser är det bra om konfirmanden vet så mycket som möjligt om sammanhanget och om hur det ser ut. Det skall inte behöva råda någon osäkerhet inför vad man skall komma till. Det är fullt möjligt att ”tjuvträna” med de konfirmander som behöver det t.ex. inför konfirmationsrepetitionen. Det ger ett lugn och en beredskap för konfirmanden, när resten av gruppen väl kommer igång.

Den lilla gruppen

Riktlinjerna för konfirmandarbete föreskriver arbete i små grupper. Det understryker behovet av många ledare i gruppen. Arbete i små grupper och ibland två och två är bra för alla konfirmander och nödvändigt för konfirmander som behöver mer. Det är viktigt att det är trygga återkommande grupper som träffas.

Där kan man lära känna varandra lite mer än i den stora gruppen och speciella beteenden, som t.ex. tics, kan hanteras lättare. Det är också lättare att anpassa träffarna efter särskilda behov som kan finnas hos enskilda konfirmander om gruppen är liten. Den lilla gruppen hjälper konfirmander som ha svårt med koncentrationen genom att det blir färre distraktionsmoment. Den ger också fler personer möjlighet att säga vad man tycker och öppnar upp för den blyge att våga tala.

Inspiration till ett bra arbetssätt för den lilla gruppen kan vara befrielsepedagogins basgrupper och metoden *Se – Reflektera – Handla*. (Paulo Freire)

FORMER FÖR KONFIRMANDARBETET

Det finns inget som talar för att den ena eller den andra formen för konfirmandarbete skulle vara avsevärt bättre eller sämre för konfirmander som behöver mer. Veckoträffar, helträffar och läger kan alla fungera väl. En bredd i utbudet ger förstås en ökad möjlighet till den individanpassning som vi betonat tidigare.

En kväll i veckan

För en del konfirmander med neuropsykiatriska funktionshinder fungerar konfirmandundervisning en gång i veckan bra. När konfirmandträffarna blir en återkommande del i veckans schema ger det en struktur som är lätt att förhålla sig till. För andra kan en kvällsaktivitet till bli för mycket att hålla reda på under skolåret. Det pedagogiska arbetet i konfirmandgruppen får inte likna skolans sätt att jobba, utan måste ta sig andra former.

Upplägget för en veckoträff bör följa ett fast mönster. Innehållet kan skifta, men ramen behöver vara

densamma. När den ordinarie strukturen bryts, t.ex. genom att någon kommer på besök i gruppen, så bör man tala om detta för konfirmanderna gången innan så att de vet vad som skall hända.

Helgträffar

Fördelen med helgträffar är att man inte konkurrerar med skolan. Ibland kan det gå lång tid mellan varje träff och då kan kontinuiteten och kopplingen till det man gjorde förra gången bli svår. Ett varierat arbets sätt är ett måste för att hålla koncentrationen uppe en hel dag. Om det, trots detta, är svårt för någon konfirmand att delta en hel dag så bör det finnas en flexibilitet som medger individuella lösningar.

Veckoträffar, helgträffar och läger – alla former kan fungera bra för konfirmander med behov av särskilt stöd. Ett brett utbud ger ökad möjlighet till individanpassning.

Lägerverksamhet

Läger ger möjlighet till en sammanhängande tid tillsammans för en konfirmandgrupp. Eftersom det lätt går att skapa rutiner när man möts under en lägre tid så passar lägerformen bra för konfirmander som har särskilda behov när det gäller struktur och kontinuitet.

För vissa ungdomar kan det vara svårt att sova borta. Ofta går det att lösa med familjen; kanske finns det möjlighet att åka fram och tillbaka under dagen. Ibland är det möjligt att en personlig assistent följer med på lägret och som finns där som ett särskilt stöd för konfirmanden.

Informationen inför ett läger är viktig. Det skall inte behöva finnas några tveksamheter kring vart man skall och vad som skall hända. Boende och övriga praktiska detaljer måste vara väl genomtänkta och tydligt uttryckta. Fritidspassen under lägret kräver sin särskilda planering. (Läs mer om läger på sidan 74.)

En "bra att ha" lista:

- Ett besked i taget.
- En information i taget.
- En förväntning i taget.
- En instruktion i taget.
- Få personer att relatera till.
- Förändra inte den planering som är gjord.
- Minst 80% av stoffet skall vara känt sedan innan.
- Gör en lista på vad konfirmanden klarar av.
- Översikt.
- Förutsägbart.
- Trygghet.

HANDIKAPPORGANISATIONER

– en källa till djupare kunskap

När man arbetar med konfirmander kan man ibland hamna i situationer där det är nödvändigt att fördjupa kunskapen kring något specifikt funktionshinder för att man skall kunna klara ut situationer som uppstår.

Sådan kunskap, om hur man minimerar konsekvenserna av svåra funktionsnedsättningar, finns i handikapporganisationerna och också vid specifika kompetenscentra i landet. De flesta handikappförbunden är samlade i en gemensam organisation, Handikappförbundens Samarbetsorgan, HSO. HSO arbetar handikappolitiskt gentemot regering och riksdag. De enskilda förbunden arbetar med sina respektive hjärtefrågor. HSO, och därmed också dess medlemsorganisationer, finns lokalt i alla län. Många av förbunden har ingående information på Internet, och det finns också hänvisningar till enskilda personer med egen erfarenhet av funktionshindret som man kan kontakta.

Det finns flera organisationer som företräder människor med neuropsykiatriska funktionshinder. Attention, RBU (Rörelsehindrade Barn och Ungdomar) och Föreningen Autism är de största. För den som har läs- och skrivsvårigheter finns FMLS (Förbundet Funktionshindrade Med Läs- och Skrivsvårigheter), Skriv-knuten. Deras respektive tidningar och nyhetsbrev är goda källor till kunskap och också lämpliga forum för att informera om Svenska kyrkans konfirmandverksamhet. Flera av organisationerna har konsulenter som föreläser om funktionshindren.

Långt ifrån alla som lever med ett funktionshinder är medlemmar i en handikapporganisation. Organisationerna är ändå viktiga samarbetspartners om man vill arbeta med funktionshinderfrågor eftersom där finns

mycket samlad erfarenhet. Organisationerna betyder också mycket för individers och familjers möte med varandra.

Det finns diagnoser som är så sällsynta att det bara finns en eller några få i landet. För personer med sådana finns en särskild organisation, ”Sällsynta diagnoser”.

(Webbadresser till olika organisationer återfinns på sidan 94.)

KONKRETA TILLÄMPNINGAR

LÄGER OCH FRITID

Lägerformens koncentration i tid och rum ger möjlighet till ett väl strukturerat upplägg som passar ungdomar som behöver mer.

Läger är en viktig del i konfirmandarbetet. Ofta blir lägerupplevelserna de starkaste och viktigaste för konfirmanderna och det som man minns mest från sin konfirmandtid. Lägerformen kan passa utmärkt också för ungdomar med neuropsykiatriska funktionshinder. Den koncentration i tid och rum som korta eller längre läger ger, gör det möjligt till ett väl strukturerat upplägg som passar de här ungdomarna. Dock finns det vissa delar såväl i förberedelsen som i genomförandet som kräver sin särskilda eftertanke av ledargruppen.

Information och förberedelse

Det är viktigt att i förväg få klart för sig om det finns några konfirmander i gruppen som har några särskilda behov som man behöver ta hänsyn till under en lägervistelse.

Det finns mycket, stort och smått, som av olika skäl kan upplevas besvärligt inför ett läger. Försök organisera, informera och förbereda på ett sätt som skapar trygghet.

Om problemet ligger i mötet med nya miljöer, så erbjud konfirmanden att besöka lägergården i förväg. Visa lokaler, berätta vad som kommer att hända var, titta på boendet, samtala om vilka rumskompisar som konfirmanden skulle vilja bo tillsammans med etc.

Om det handlar om problem med att läsa och skriva eller annan oro inför konfirmandarbetets upplägg – samtala med konfirmanden om vilka metoder

och former som han eller hon tycker om och ta hänsyn till det vid upplägg av arbetspassen. Ett metodiskt varierat arbete ger varje konfirmand möjlighet att få komma till sin rätt. Tänk in de olika hjälpmedel som finns när arbetspassen planeras.

Om det handlar om rädsla för mobbning eller ensamhet, så kolla vem man kan tänka sig bo med, om det är någon man inte vill vara i samma grupp som etc.

Om det handlar om oro för mat, så är det kanske möjligt att få se en matsedel i förväg.

Också sådant som är självklarheter för de flesta konfirmander kan vara en källa till oro hos någon. Men det kan ofta hanteras genom samtal i förväg.

Informationen inför ett läger är viktig. Man kan visa bilder på lägergården, visa hur man tar sig dit och presentera ett dagsschema. På så sätt vet var och en vad som kommer att hända under lägret. Vissa konfirmander kan behöva ett mer detaljerat schema än de andra där alla hålltider finns med.

Om man har ett läger tidigt under konfirmandtiden kan det vara bra att förlägga det till en lägergård som ligger nära. Då är det lätt att åka hem för någon konfirmand om det skulle bli nödvändigt. Ett kort avstånd kan också bli en psykologiskt sett ”sänkt tröskel” för en konfirmand som är tveksam till att följa med. Det korta avståndet gör det lättare att tänka sig en reträttväg.

Tänk på att ordna lokaler och boende under lägret funktionellt. Då behöver inte ungdomarna fundera på varför det är på det ena eller det andra sättet. Om det är möjligt är det bra med olika rum för olika verksamheter. Det skapar struktur och tydlighet. Sovrum – där sover man, lektionsrum – där har man lektioner, sällskapsrum – där umgås man, matsal – där äter man, grupprum – där arbetar man i den lilla gruppen.

Sådant som är självklarheter för de flesta konfirmander kan vara en källa till oro hos någon. Organisera och förbered på ett sätt som skapar trygghet.

En lägergård som ligger nära kan bli en psykologiskt sett ”sänkt tröskel” för den konfirmand som är tveksam till att delta.

Flera ledare under lägret ger möjlighet till flexibilitet och individuella lösningar.

Vi har redan tidigare betonat vikten av att vara många ledare i gruppen. Det är särskilt viktigt under läger. Det ger möjlighet till flexibilitet och individuella lösningar när det behövs.

Fritid

Ledaren frågar Jenny som just blivit konfirmand:

- Vad gör du på din fritid?*
- Jag gör det jag är bra på.*
- Vad är det?*
- Ingenting – för jag är inte bra på något.*

"Fri fritid" kan vara ett stressmoment. Gör fritidsschema för den som behöver. Avsätt ledarresurs för den enskilde konfirmandens fritid.

Fri tid kan ställa till problem för den som har svårigheter med koncentration och perception. Därför är den delen av lägret särskilt viktig att planera. För konfirmander som har behov av tydlig struktur bör den tid som andra konfirmander ägnar åt att "bara göra det som faller en in" vara så begränsad som möjligt. Genom att göra ett fritidsschema kan konfirmanden, utifrån sina förutsättningar, få ta det lugnt och få tid för sig själv. Ge olika förslag till aktiviteter som man kan göra på fritiden

Det som för många andra skulle upplevas som ett oerhört pressat schema kan bli det som skapar ordning och ger möjlighet att koppla av för de här konfirmanderna. Schemat för två timmars fritid kan innehålla 15, 20 och 30-minuterspass med både vila och aktivitet.

Lekar

Lekar ingår ofta både i arbetspass och på fritiden under ett läger. Det är bra med lekar där man får röra på sig. För många blir det då lättare att sitta stilla den tid det behövs. Men det är viktigt att ta reda på vad som

fungerar i respektive grupp. Vi har redan varit inne på att sådant som är lätt för de flesta kan vara både svårt och skrämmande för någon. Det gäller också i lek och tävling. Det är viktigt att leken inte blir ytterligare ett sammanhang där man skall prestera något, utan ett tillfälle att ha kul tillsammans.

Lekar där man kan "gömma sig" i gruppen, där man är med även om den egna aktiviteten är begränsad, kan vara bra.

Det är bra att tona ner tävlingsmomentet i olika lekar. Man behöver inte tävla alls. Vill man ändå tävla kan det ske på skoj så att det inte blir så viktigt att vinna. Som ledare kan man visa att konfirmanderna gärna får hjälpa varandra om någon tycker något är svårt eller kör fast. Det är inte fusk, det är för att alla skall ha kul och det är ju själva meningen med att leka.

Det är också viktigt att vara tydlig i instruktionen av lekarna. Visa och ge exempel. Pröva leken i en testomgång. Kolla att alla har förstått.

Det måste vara möjligt att stå över i en lek. Kanske finns det någon funktionärsuppgift i leken som kan utföras av den som tvekar att vara med. Det är också ett sätt att delta.

Lek

- *Viktigt är att leken inte är ett tillfälle där man skall prestera, utan bara ha roligt.*
- *Tona ner tävlingsmomenten.*
- *Ge tydliga instruktioner och testa.*
- *Ge möjlighet att stå över deltagande.*
- *Erbjud funktionärsuppgifter.*

Gudstjänsten får gärna vara enkel och konkret, men inte barnslig.

GUDSTJÄNST OCH ANDAKT

Gudstjänstens innersta väsen, vårt möte med Gud, är en kraftkälla som måste vara öppen för alla. ”... också de delar av kroppen som *verkar* svagast är nödvändiga.” Ingen skall känna sig utanför eller utlämnad. En viktig uppgift för ledare i församlingen är att lyfta människor från diakonala objekt till aktiva församlingsmedlemmar och se var och en som en resurs.

Familjegudstjänstens struktur och språk kan vara bra för ungdomar med neuropsykiatriska funktionshinder. Det är viktigt att uttrycka sig enkelt och konkret, men det får inte bli barnsligt.

Tydlig struktur skapar trygghet:

- *Vad skall hända?*
- *När?*
- *Var?*
- *Hur?*
- *Hur länge?*
- *Vad kommer sedan?*

Ofta planeras de gudstjänster där konfirmanderna deltar tillsammans med gruppen. I den förberedelsen blir När? Var? Hur? Hur länge? Vad kommer sedan?, viktiga frågor att återkomma till. Med en sådan tydlig och uttalad struktur kan alla följa med och medverka med större trygghet.

Varje moment bör gås igenom och vad som inleder och avslutar respektive moment behöver göras tydligt.

Det är bra om någon som är väl insatt och vet hur gudstjänsten går till finns hos konfirmanderna. Den personen kan bli en guide som konfirmanderna kan titta på och följa.

Rörelse i gudstjänsten hjälper till att hålla engagemanget uppe. Gudstjänster där man låter så många sinnen som möjligt aktiveras förtydligar budskapet.

Det är bra att dra nytta av de möjligheter till rörelse som gudstjänsten ger. Rörelse hjälper till att hålla engagemanget uppe. Särskilda vandringsgudstjänster kan vara en bra form. Då är man delaktig med hela sig genom att man förflyttar sig i kyrkorummet. Det är dock viktigt att allt är väl förberett och att det finns ledare som tydligt visar vägen så man vet vart man skall gå och hur man skall göra.

Gudstjänster där man låter så många sinnen som möjligt aktiveras förtydligar budskapet. Detta är en viktig tillgänglighetsfråga. Om man inte kan ta till sig ett budskap på det ena sättet behöver det finnas andra. Om man t.ex. hör en text läsas, förtydligas den om man också får se bilder som korresponderar med det lästa.

Det är bra att berätta vilken psalm som skall sjungas och vilket nummer den har. Det är inte självklart att alla uppfattar informationen på psalmtavlan.

Ritualer skapar trygghet. Symboler och symbolhandlingar kan vara värdefulla hjälpmedel. Att duka nattvardsbordet, tända ljus, delta i evangelieprocession – alla uppgifter är möjliga, bara de är väl förberedda och anpassade för den person som skall utföra dem.

Responsorium i lästa och sjungna delar av gudstjänsten är en utmärkt ”härmmetod”.

Ofta talar vi om att gudstjänsten inte får bli för lång. Det är visserligen sant, men det är inte alltid tiden som spelar roll. Det viktigaste är att gudstjänsten till sitt innehåll och i sin form engagerar.

En klar och tydlig agenda är ett bra hjälpmedel, men då gäller det att den följs och att det skrivna och det som händer stämmer överens. Att gudstjänsten följer samma ritual varje gång underlättar för den som har svårigheter med koncentration och perception. Konfirmanden behöver också veta vem som gör vad i gudstjänsten. Ett ”körschema” över dem som agerar i gudstjänsten eller några noteringar i agendan kan vara ett sätt att undvika förvirring när någon reser sig upp för att göra en speciell insats i gudstjänsten.

Den första gudstjänsten som konfirmanderna är med på kan gärna vara kommenterad. Att redan från början veta varför man gör vissa saker är bra.

*Ritualer skapar trygghet.
Symboler och symbolhandlingar kan vara värdefulla hjälpmedel.*

Individuella förberedelser och lösningar är många gånger nödvändigt. Om någon inte klarar att vara kvar i gudstjänsten hela tiden, kan man skriva i hans eller hennes agenda när det kan vara lämpligt att gå ut och när det kan vara lämpligt att komma tillbaka.

Nattvardskö eller obrutet duklag underlättar vid nattvardsfirandet.

Vid nattvarden är obrutet duklag att föredra för att minimera väntetiden. Ännu bättre fungerar ofta en nattvardskö där man tar emot bröd och vin stående. Också här behöver man gå igenom vad som händer och få prova eventuellt knäfall och smaka på bröd och vin i förväg. Att som konfirmand få följa med en konfirmandledare skapar trygghet och man kan se hur den personen gör.

Sånger och psalmer kan med fördel tränas i förväg.

Det är bra att minimera de stunder då inget händer. Att sitta och vänta i stillhet och tystnad kan vara jobbigt om man har tics eller koncentrationssvårigheter.

Tolerans, förnuft och empati från alla som deltar i gudstjänsten. Det kan inte bli fel utan bara annorlunda.

Det är inte bara konfirmandledarna som är viktiga för att underlätta gudstjänstdeltagandet för konfirmanderna. Tolerans, förnuft och empati från alla som deltar i gudstjänsten bidrar till en god atmosfär. Då och då händer oväntade saker och sådant som går utanför ordningen. Om man kan få en acceptans inför att saker kan bli ”rätt” på mer än ett sätt har man nått långt. Ungdomar med koncentrations- och perceptionssvårigheter reagerar impulsivt. De gör det inte för att sabotera utan för att hjärnan inte hunnit bearbeta intrycken. Ingenting är förutsägbart och det kanske är just det som kan göra gudstjänsten levande och upplevelserik.

Andakt

Även när det gäller andakterna är det viktigt med struktur och tydlighet. Samma tid, samma plats, samma agenda varje gång ger säkerhet, men innehållet kan variera. Också här är symbolhandlingar och konkretion viktiga.

Om konfirmandgruppen har andakten i kyrkan, kan man skapa en avskild plats för var och en genom att de får ligga i bänkarna. Var sin kudde är bra för att det skall kännas avslappnat.

Att få ligga i kyrkbänken ger varje konfirmand en avskild plats för andakten.

KONFIRMATION

För de flesta ungdomar avslutas konfirmandtiden med konfirmation.

I böner, sånger, tal och i någon form av redovisning skall konfirmandtiden speglas. Vilka är de konfirmander som utgjort den här gruppen och hur har gemenskapen varit? Vilka frågor och teman har engagerat? Hur har den kristna tron, bibelberättelser och traditioner aktualiserats? Konfirmander och ledare skapar form och innehåll tillsammans och mycket förberedelse och träning läggs ned på just konfirmationen. Uppbrottet från gruppen och konfirmandträffarna påverkar också konfirmandtidens slut och själva konfirmationen. Hur kan man då tänka och arbeta med just konfirmationen för att den skall bli den upplevelse som vi önskar också för de ungdomar som behöver mer.

Övning och förberedelser

Tydlig information om konfirmationen och allt praktiskt i god tid.

Det är bra om dag och tid för konfirmationen kan meddelas så tidigt som möjligt, gärna redan i inbjudan. Senare behöver tydlig information skickas ut angående övningar, provning av kåpor, fotografering etc. Informationen behöver nå ut till både konfirmander och föräldrar. Ett sätt är att låta informationen bli en del av konfirmandernas inbjudan till föräldrarna.

Öva och förbered.

Att få öva och gå igenom precis vad som skall hända under konfirmationen ger trygghet. Många moment kan övas kontinuerligt under hela konfirmandtiden – att gå i procession, att läsa med i böner och andra gemensamma moment, nattvardsfirandet etc. Särskilt moment där man skall förflytta sig i kyrkorummet är bra att få träna, då sätter sig rummet och rörelsen också i kroppens minne. Om ledarna under hela konfirmandtiden ger konfirmanderna tillfälle att bli trygga

och naturliga i kyrkorummet så spelar det stor roll vid konfirmationen.

Vilka sånger som kommer att bli aktuella vid konfirmationen visar sig säkert långt före så de behöver inte börja övas precis inför konfirmationen. Kanske har konfirmandgruppen en ”sångbank” som man byggt upp under året och som konfirmationens sånger plockas från.

Minst lika viktigt som övning är det att ledarna själva är trygga och väl förtrogna med allt som skall ske. Då kan den eller de som leder gudstjänsten lotsa konfirmander (och andra otrygga gudstjänstfirare) genom moment för moment. Detta ger oftast större trygghet än när ledarna genom idog träning vill att konfirmanderna själva skall hålla reda på när de skall göra vad.

En utförlig och tydlig agenda med uppgifter om vem som agerar, när och på vilket sätt, ger ett bra stöd.

Fotograferingen är något som också kräver sin förberedelse. Inför detta moment är det viktigt att veta hur, var och när. Fotograferingen kan gärna ske i god tid innan konfirmationen. Helst så att bilderna kan delas ut vid konfirmationen. Att ha fotograferingen på konfirmationsdagen är olämpligt. Då finns det nog av annat att tänka på.

Det är också bra att ledarna har en beredskap för att alla inte vill vara med. Kolla varför, men acceptera också om någon vill avstå. Med god förberedelse behöver den diskussionen inte ske vid fotograferingstillfället där det kan bli till en onödig konflikt.

Kåpor är bra, men de måste passa och fungera. Det är viktigt att det finns kåpor i alla storlekar inför provningen. Det är en tråkig ”tappa ansiktet”-situation när inget passar. Om kåpan gör det svårt för någon att röra sig så måste man kunna välja bort den. För en del

Låt kyrkorummet och olika moment som skall vara med i konfirmationsgudstjänsten bli trygga och naturliga genom att det får vara återkommande och naturliga delar under hela konfirmandtiden.

Var själv väl förberedd och trygg så smittar det av sig på konfirmanderna.

Förbered fotografering och låt den ske i god tid före konfirmationen.

Låt kåporna bli bekanta genom att använda dem återkommande när konfirmanderna medverkar i gudstjänster under hela konfirmandtiden.

konfirmander kan det också vara bra med kåpor utan för mycket krångel i form av skärp och krage att hålla rätt på (eller fingra på).

Kåporna kan bli naturliga och oproblematiska om de används varje gång konfirmanderna medverkar med en särskild uppgift i gudstjänster under konfirmandtiden.

Redovisning

Konfirmationsredovisningen kan ske på en mängd olika sätt och infogas i olika slags gudstjänster, särskild konfirmationsgudstjänst, mässa med konfirmation eller andra former. Redovisningen kan också ligga för sig själv i en eller annan form. Det är inte heller helt nödvändigt med någon särskild redovisning. Om det för en grupp konfirmander blir till ett alltför stort orosmoment så kan konfirmationen utformas till en gudstjänst utan redovisning, men där konfirmanderna medverkar i olika delar.

För de konfirmander vi fokuserar på här kan det underlätta att ha redovisningen vid ett särskilt tillfälle, några dagar eller veckor före konfirmationen. Då blir det inte så långa stunder i taget, och det blir lättare att finna lugn och ro vid själva konfirmationen.

Det är viktigt att redovisningen utformas så att olika personligheter får komma till sin rätt. Det finns många olika uppgifter, en del mer framträdande andra mindre. Det går ofta att hitta något för alla. Man kan arbeta i olika grupper med olika metoder – drama, bild, rörelse, sång, dikt, berättelse etc. Det ger en möjlighet för varje konfirmand att välja utifrån färdighet och intresse. Om det finns ett särintresse hos någon konfirmand (t.ex. hos någon med Aspergers syndrom) så är det fint om det kan få komma till uttryck i redovisningen.

Redovisningen kan ha olika form och genomföras vid olika tillfällen. Det är viktigt att varje konfirmand får redovisa på ett sätt där han eller hon kommer till sin rätt. Ta vara på särintressen i redovisningen.

Liturgi och nattvard

Om konfirmanderna redan tidigt under konfirmandtiden både får kunskap om vad nattvarden är, vad som sker, och får delta i nattvardsfirande regelbundet så blir inte det något som oroar på konfirmationsdagen.

Vid konfirmationen kan konfirmanderna gärna vara med och distribuera bröd och vin. Det kan ske på flera olika sätt. Någon vuxen ledare kan stå bredvid som stöd och hjälp och eventuellt vara den som uttalar orden "För dig utgiven ...". Att konfirmanderna får vara med och distribuera blir ett tydligt uttryck för att de är viktiga i församlingen. Det kan också minska avståndet till nattvardsbordet för familj och vänner.

Obrutet duklag minimerar de problem som kan uppstå när man måste vänta på varandra. En nattvardskö kan vara en annan bra form. Om man vill markera konfirmationsgruppens gemenskap kan konfirmanderna ta emot först av alla, stående i ring. Där efter kan resten av församlingen bilda en kö. Att ha flera stationer utspridda i kyrkan underlättar också deltagandet. Intinktion är praktiskt sett enklare för de flesta.

Att låta konfirmanderna vara med och distribuera vid nattvarden uttrycker att de är viktiga i församlingen.

Obrutet duklag, nattvardskö och intinktion underlättar deltagande i nattvarden.

METODER I KONFIRMANDARBETET

Att arbeta med flera olika metoder i konfirmandarbetet är viktigt ur flera aspekter. Det ger möjlighet att komma på djupet och komma åt känslor i lärandesituationen. Det är också ett sätt att svara mot olika ungdomars olika lärtilar. Ett metodiskt varierat upplägg av konfirmandarbetet hjälper till att hålla koncentrationen uppe. När man vill anpassa sitt konfirmandarbete till ungdomar som av olika skäl behöver mer skärps alla dessa argument. Bristande uthållighet kräver omväxling, svårigheter med något uttryckssätt kräver alternativ, särintressen kan kräva särskilda metoder.

Att arbeta med olika metoder ger möjlighet att komma på djupet i lärandet och svarar mot olika ungdomars olika lärtilar.

Ett metodiskt varierat upplägg hjälper till att hålla koncentrationen uppe.

Vilka metoder som passar eller inte passar beror både av grupp och av individ. Man får helt enkelt pröva sig fram. I relation till konfirmander med något neuropsykiatriskt funktionshinder eller som är i behov av särskilt stöd av andra skäl är det också viktigt att fråga konfirmanden själv vad som är bra former och metoder för honom eller henne. Det viktigaste är att alla konfirmander får möjlighet att lyckas och att ingen behöver tappa ansiktet inför kompisarna. Detta måste också vara överordnat ledarens strävan efter ett varierat upplägg och metod. Om man hittar en metod som fungerar så kan den återkomma ofta. Här blir den stora utmaningen att balansera de olika konfirmandernas behov och preferenser.

Alla metoder kan vara möjliga, men alla metoder kan också vara omöjliga i relation till konfirmander som behöver mer.

Metoder är arbetsmaterial och måste anpassas efter grupp, individ och ledare.

Metoder är att betrakta som arbetsmaterial. Varje metod som man har för avsikt att använda måste man forma, göra till sin och anpassa den efter grupp och individ.

Det är svårt att generalisera, men nedan finns några reflektioner kring hur olika metoder och arbetsätt kan användas och eventuellt anpassas i mötet med konfirmander med koncentrationssvårigheter, perceptionsproblem och läs- och skrivsvårigheter.

Samtal

- *”Föremålen: sten, ljus, fjäder till stöd för koncentration.”*
- *Bilder och föremål som igångsättare t.ex. utifrån särintressen.*
- *Korta samtal.*
- *Ett fokus i taget.*
- *Att göra något praktiskt medan man pratar.*

Samtal

I samtalet kan ett föremål – en sten, ett ljus, en fjäder – stödja koncentrationen. Föremålet markerar vem som har ordet, och så länge man har föremålet får ingen avbryta.

Bilder kan vara ett annat stöd för att hålla fokus i ett samtal. De kan också fungera som igångsättare.

Samma funktion har föremål som konfirmanderna själva tar med – ett cd-omslag, ett smycke, en bok etc. Med hjälp av föremålen kan man identifiera särskilda intressen hos konfirmanden som kan vara en nödvändig ingång i samtalet för just den konfirmanden.

I ett gruppsamtal kan det vara särskilt viktigt för någon konfirmand att inte behöva vara ”först ut” att kommentera. För många av de ungdomar som behöver mer, liksom för alla andra, måste det finnas möjlighet att delta i samtalet utan att behöva göra egna inlägg.

Det är viktigt att samtalen inte blir för långa. De behöver också ha ett fokus i taget. Ibland kan det vara bra att göra något praktiskt medan man samtalar. Att promenera och samtala frigör tanken.

Värderingsövningar

Värderingsövningar fungerar bra om det inte finns för många alternativ att välja mellan. Tänk på att ge en instruktion i taget. Gör tydliga provomgångar först. När man fått en konkret bild av hur det fungerar vågar man kanske vara med nästa gång. I samtalet efter en värderingsövning är det viktigt att inte gå på någon som inte själv signalerat att han eller hon vill kommentera sitt val.

I ”fyra hörn”-övningar och i olika former av ”linje”-övningar kan någon konfirmand behöva få följa/härma en kompis. För en del måste det få vara tillräckligt bra att man deltar, även om man inte gör sina val så självständigt.

I ”heta stolen” och i ”tvärt om”-metoden är det viktigt att frågorna som man skall ta ställning till inte är för komplicerade och att övningen inte är för lång.

Värderingsövningar

- *Begränsat antal alternativ att välja mellan.*
- *Tydliga instruktioner och provgenomgångar.*
- *Enkla och tydliga frågor att ta ställning till.*
- *Korta övningar.*

Färg och form

- Både tydlig, konkret uppgift och fritt eget skapande.
- Individanpassning är särskilt viktig när man arbetar med färg och form.

Färg och form

Det är bra om det finns en tydlig och konkret uppgift, och möjlighet till egna initiativ.

Här kan det vara ett utmärkt tillfälle att gå undan från gruppen för få att arbeta avgränsat och koncentrerat i lugn och ro.

Individanpassningen är särskilt viktig när man arbetar med färg och form för att var och en skall kunna uttrycka och använda just sin speciella förmåga.

Färger och tekniker som inte inbjuder till alltför stor detaljrikedom kan vara bra för den som har motoriska problem. För andra, som har ett särskilt utvecklat detaljseende, kan det vara svårt att se helheter och sammanhang. Då kan varje liten del få en särskild betydelse.

Sång, musik och rörelse

- Lära genom försångare.
- Sångtexter illustrerade av bilder.
- Dans och rörelse bra, men respektera kroppslig integritet.

Sång, musik och rörelse

Sånger kan med fördel läras ut genom att någon försångare sjunger strof för strof som konfirmanderna får härma.

Sångtexter kan illustreras med bilder. Det blir ett stöd för minnet. Om man gör de bilderna tillsammans i gruppen kan det också bli en reflektion kring texten och en fördjupning av budskapet.

Dans och rörelse fungerar ofta bra, men det är viktigt att ta hänsyn till olika konfirmanders behov av personlig integritet när det gäller det kroppsliga.

Drama

Drama är en bra metod där olika personer kan finna en uppgift som just de är bra på. Här kan specialintressen få utrymme.

Drama är inte bara agerande på "scenen". Det är också mycket av praktiska uppgifter – kulisser, rekvi-

sita, ljus, ljud etc.

Med metoden Forumspel (se litteraturlista) kan man på ett bra sätt arbeta med att gestalta olika livssituationer. Forumspel tränar förmågan till empati och stärker självkänslan.

Film

Film är ett starkt pedagogiskt redskap. Genom att visa filmavsnitt kan man förstärka ett aktuellt tema och komma åt andra nyanser och djup än när man bara samtalar. De filmer man jobbar med behöver inte vara nya för konfirmanderna. Det kan vara en fördel att använda filmer som de sett och titta på speciella scener i dessa. Då är konfirmanderna väl förtrogna med handlingen och det blir lättare att fokusera ett särskilt perspektiv.

REFERENSER

Litteraturlista

Andersson, B

Vägledning, B Andersson AB, 2002.

Attwood, T

Om Aspergers syndrom, Natur och Kultur, 2000.

Barkley, R

Attention-Deficit Hyperactivity Disorder,
Book Back 2003.

Beckman, V

Projektet, Cura, 1997.

Beckman, V

Vuxna med DAMP, Cura, 1999.

Beckman, V

En väg till fängelset, Cura, 2000.

Bengtner/Iwarson

Varför vill ingen leka med Dennis? Att tala med barn, Säve förlag, 2000.

Byréus, K

Du har huvudrollen i ditt liv. Om forumspel som pedagogisk metod för frigörelse och förändring
Liber, 1996.

Dammert, R

Funktionshinder – vad är det? Fritzes, 2000.

Duvner, T

ADHD, Liber, 1997.

Ellenby, Y

Om barn och stress, Natur och Kultur, 1999.

Ericsson, U

Vild källa – om Tourettes syndrom, Cura, 1998.

Faherty, C

Vad betyder det?, RFA, 2002.

- Folkman, M-L
Utagerande och inåtvända barn, Runa förlag, 1998.
- Freltofte, S
Att stödja barn med DAMP,
Natur och Kultur, 1998.
- Freltofte, S
*Utvecklingsmöjligheter för barn med avvikande
hjärnfunktion*, Natur och Kultur, 1999.
- Gerland, G
En riktig människa, Cura 1997.
- Gillberg, C
*Barn, ungdomar och vuxna med Asperger
syndrom*, Cura 1997.
- Gillberg, C
*Ett barn i varje klass – om DAMP, MBD
och ADHD*, Cura 1997.
- Gillberg, C
Tourette syndromet, Cura 1999.
- Gillberg/Hellgren
Barn- och ungdomspsykiatri,
Natur och Kultur 2000.
- Goldstein, A
ART – Aggression Replacement Training,
KM-förlaget 2000.
- Gravander, Å
Att handskas med Emil,
Gravander & Widerlöv, 1999.
- Greén, P
SIKÅ – ett samarbetsmaterial, Ågrenska, 1996
- Greene, W. R
Explosiva barn, Cura 2003.
- Hellström, A
Vuxna med ADHD/DAMP – stöd i vardagen,
Hjälpmedelsinstitutet, 2001.

- Höien/Lundberg
Dyslexi – från teori till praktik,
Natur och Kultur, 1999.
- Iglum, L
Om de bara kunde skärpa sig,
Studentlitteratur, 1999.
- Kadesjö, B
Barn med koncentrationssvårigheter, Liber, 2002.
- Laurin, S
Att undervisa barn med ADHD/DAMP,
Repro HCS FB, 1999.
- Laurin, S
Barn med DAMP-problematik,
Repro HCS FB, 1999.
- Lindqvist m.fl.
Ett helvetes liv och "Bokstavs barnens ABC",
Gravander och Widerlöf, 2000.
- Nadeau, Littman
Flickor med ADHD, Studentlitteratur, 2002.
- Nordgren, M
*Jag avskyr ordet normal. Vuxna med Asperger
syndrom*, Cura, 2000.
- Rydlund/Boethius
*Lycklig varannan onsdag – DAMP-mammor
berättar*, Cura, 1998.
- Socialstyrelsen
ADHD hos barn och vuxna, Socialstyrelsen, 2002.
- Socialstyrelsen
Kort om ADHD hos barn och vuxna,
Socialstyrelsen, 2004.
- Söderström m.fl.
Rätten till samhällsstöd, RBU, 1999.
- Teeter, P A
Behandling av ADHD, Studentlitteratur, 2004.

- Thimon, A-C
Bråkiga ungar och snälla barn,
Johansson&Skyttmo, 1998.
- Thomsen, P
När tankar blir tvång, Natur och Kultur, 1997.
- Tikkanen, M
Sofias egen bok, Trevi, 1982.
- Tikkanen, M
Sofia vuxen – med sin MBD, Trevi, 1998.
- Trillingsgaard m.fl.
Barn som är annorlunda, Studentlitteratur, 2000.
- Wallenkrans, P
Lär in, Warne förlag, 2000.
- Wellros, S/Wellros, M
En kamp om kunskap, Gleerups förlag, 2002.
- Widerlöv/Alkehag
Att handskas med ”skitungar” del I och II,
Gravander&Widerlöv, 2000.
- Wing, L
Autismspektrum. Handbok för professionella,
Cura, 1998.
- Wirkberg, E
Lekfulla metoder – allvarligt funktionshinder,
WiLu 2001.
- Wrangsjö, B
Barn som märks, Natur och kultur 1998.
- Öhlmér, I
Rätt till en ljusnande framtid,
RBU Västmanland, 1999.
- Öhlmér, I
Med eleven i centrum, RBU Västmanland, 2001.

Organisationer med mer information

Här kan man få information om olika funktionshinder:

Handikappförbundens samarbetsorgan, HSO
www.hso.se

Statens institut för särskilt utbildningsstöd, SISUS
www.sisus.se

Handkappombudsmannen, HO
www.ho.se

Furuboda
www.furuboda.se

Här kan man få mer kunskap om olika neuropsykiatriska funktionshinder:

Ågrenska stiftelsen
www.agrenska.se

NeuroNätet
www.welcome.to/neuronatet

Här kan man få mer kunskap om ADHD/DAMP:

Riksförbundet Attention
www.attention-riks.nu

Rörelsehindrade barn och ungdomar (som också arbetar för ADHD/DAMP)
www.rbu.se

Här kan man få mer kunskap om Aspbergers syndrom:

Riksförbundet Attention
www.attention-riks.nu

Riksföreningen Autism

Asperger Center

www.aspergercenter.nu

Här kan man få mer kunskap om dyslexi:

FMLS Förbundet Mot Läs- och Skrivsvårigheter

www.fmls.nu

SIH Specialpedagogiska institutet

www.sit.se

Kompensatoriska hjälpmedel för läs- och skrivsvårigheter finns t.ex. på:

Svensk Talteknologi

www.svensktalteknologi.se

Frölunda Data AB

www.frolundadata.se

Här kan du få mer kunskap om sällsynta diagnoser:

www.sallsyntadiagnoser.nu

